

UNIVERZITA KARLOVA
Filozofická fakulta
Ústav východoevropských studií

Bakalářská práce

Věra Švomová

Rozšíření českého loutkářství na Podkarpatskou Rus
Spreading the Czech Puppetry around the Subcarpathian
Ruthenia

Praha 2020

Vedoucí práce: Mgr. Tereza Chlaňová, Ph.D.

Poděkování

Za konzultaci děkuji panu Vladimíru Predmerskému, panu Vladimíru Kuškovi, Mgr. Nině Malíkové, Mgr. Janu Dobešovi, Ph.D., Mgr. Kateřině Pohlové a Bc. Kateřině Byrouti, panu Michalu Drtinovi, Mgr. Davidu Hubenému, Ph.D., Mgr. Lence Šaldové, Ph.D., Mgr. Denise Horníkové a Evě Brabencové, Mgr. Marku Fišerovi, paní Daně Kešnerové, panu Filipu Kochanému-Goralčukovi, Hance Dotřelové a Honzovi Müllerovi a Janu Novákovi.

Za podporu a pomoc děkuji své milující rodině a báječným přátelům (zvláště pak Anežce, Emě a jejímu příteli Zdeňkovi).

Velký dík patří vedoucí mé bakalářské práce, Mgr. Tereze Chlaňové, Ph.D. za cenné rady a připomínky a za provázení celým procesem psaní práce – od výběru tématu až po odevzdání. Zvláště pak děkuji za zachování chladné hlavy ve chvílích, kdy jsem propadala panice a nebyla s to práci dokončit.

Speciální dík patří PhDr. et Mgr. Jiřině Sámkové, které vděčím za trpělivé provázení v podstatě celým mým nekonečným vysokoškolským studiem a které tímto bakalářskou práci věnuji. Věřím, že pro ni najde využití (*ač jde jen o větší seminárku, kterou nikdo nebude číst ☺*).

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Věra Švomová

Abstrakt

Tématem bakalářské práce je české loutkářství na Podkarpatské Rusi v letech 1918–1938. Jedná se o téma dosud nezpracované, v práci proto vycházím primárně z poznatků získaných studiem archivních dokumentů a dobových periodik, v případě rodinných loutkových divadel pak z informací získaných od paní Dany Kešnerové, majitelky dobového rodinného loutkového divadla. V práci se snažím zodpovědět otázku, do jaké míry loutkové divadlo sloužilo jako prostředek k šíření osvěty a přináším dosud nepublikované poznatky o loutkářství ve vojenských posádkách na východě republiky, o využití loutkářského umění v nelehké práci osvětových pracovníků, o rozšíření loutkových divadel do škol a o loutkářské činnosti tělovýchovných spolků v regionu. Důležitou část práce tvoří kapitola, v níž se věnuji rodinným loutkovým divadlům. Těmto kapitolám, tvořícím jádro bakalářské práce, předchází krátké seznámení čtenáře se stavem školství a kultury v oblasti Podkarpatské Rusi, představení ukrajinského lidového loutkového divadla – tzv. verpetu a stručné seznámení se samotným fenoménem loutkářství v Československu. V závěru práce nastiňuji osud loutkářů z Podkarpatské Rusi po skončení první republiky na podzim roku 1938.

Klíčová slova

loutkářství, Podkarpatská Rus, Československo, osvěta, kultura

Abstract

The bachelor theses discourses about Czech puppetry in Subcarpathian Ruthenia in the 1918–1938 period. Since this topic has not yet been academically approached, I based my study on information collected from archival sources and contemporary periodicals and – regarding family marionette theatres – on information obtained from Ms Dana Kesnerova, an owner of such a theatre. In the theses I attempt to answer the question of to what extent the puppet theatre was used as a means of enlightenment, and I bring so far unpublished findings of puppetry in garrisons in the eastern part of the country, of usage of puppetry in the demanding edifying field, of the spread of puppet theatres in schools, and of puppetry in regional physical education clubs. An essential part of the theses is dedicated to family marionette theatres. These elemental chapters are preceded by a short introduction of education and cultural standards in

Subcarpathian Ruthenia, introduction of traditional Ukrainian puppet theatre – the vertep – and a brief familiarization with the puppetry phenomenon in Czechoslovakia. In the final chapters I outline the fates of Subcarpathian Ruthenian puppeteers after the cessation of the First Czechoslovak Republic in autumn 1938.

Keywords

puppetry, Subcarpathian Ruthenia, Czechoslovakia, public awareness, culture

Obsah

1.	Úvod	1
2.	Historický kontext	5
3.	Školství a osvěta na Podkarpatské Rusi	8
4.	Stav kultury na Podkarpatské Rusi	11
5.	Vertep – lidové loutkové divadlo na Podkarpatské Rusi	13
6.	Fenomén loutkářství v Československu	15
7.	Dvacet let českého loutkářství na Podkarpatské Rusi	18
7.1.	Loutkové divadlo ve vojsku	18
7.2.	Loutková činnost osvětových a kulturních institucí	21
7.3.	Loutkářství v tělovýchovných jednotách.....	25
7.4.	Loutková divadla ve školách	34
7.5.	Loutková divadla v rodinách	38
8.	Osud loutkářství na Podkarpatské Rusi po Mnichovu 1938	43
9.	Závěr.....	46
10.	Seznam použité a doporučené literatury.....	49
11.	Seznam příloh.....	54
12.	Přílohy	55

Seznam zkratek

MLK – Muzeum loutkářských kultur v Chrudimi

MLÚ – Masarykův lidovýchovný ústav

MŠANO – Ministerstvo školství a národní osvěty

UNESCO – Organizace OSN pro vzdělání, vědu a kulturu (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*)

UNIMA – Mezinárodní loutkářská unie (*Union Internationale de la Marionnette*)

1. Úvod

V roce 2016 bylo do Reprezentativního seznamu nemotného kulturního dědictví lidstva UNESCO zapsáno české a slovenské loutkářství. Byl tím vzdán hold generacím profesionálních i amatérských loutkářů a zároveň byla společnou nominací Čechů a Slováků zdůrazněna propojenost a blízkost kultur obou zemí.

Československo bylo od svého vzniku považováno za loutkářskou velmoc. Loutková divadla zaujímalá své místo ve školách, v kulturních organizacích, tělovýchovných spolcích i rodinách, v Praze byla v roce 1929 založena první mezinárodní loutkářská organizace, UNIMA, českoslovenští loutkáři se mohli pyšnit vydáváním celosvětově nejstaršího odborného loutkářského periodika. Význam loutkářské tradice ostatně podtrhuje i množství publikací věnujících se jednotlivým aspektům tohoto fenoménu.

V žádné z prací věnujících se prvorepublikovému loutkářství ovšem není zohledněna skutečnost, že Československo nebylo při svém vzniku koncipováno pouze jako stát Čechů a Slováků. Zahrnovalo také území dnešní Zakarpatské oblasti, pro něž se postupně vžilo pojmenování Podkarpatská Rus. Dvacetileté soužití v jednom státu, migrace státních zaměstnanců ze západu republiky na východ, zakládání škol a kulturních organizací a obecně snaha vyrovnat rozdíly v životní úrovni jednotlivých oblastí země znamenaly i šíření loutkářského umění na východ státu. Predikce rozšíření českého loutkářství na Podkarpatskou Rus stála za výběrem tématu mé bakalářské práce. Za cíl jsem si vytyčila zmapování loutkářství na východě Československa, čímž bych potvrdila výše uvedenou úvahu.

Dosud nebyla publikována žádná práce, která by podrobněji mapovala loutkářství na Podkarpatské Rusi. Bylo proto nutné prostudovat zdroje, týkající se kulturního vývoje na Podkarpatské Rusi, školství a dalších příbuzných témat, které by mohly zahrnovat jakékoli zmínky o loutkářství a které by mě přivedly k dalším studijním materiálům. Ačkoli nebylo téma loutkářství na Podkarpatské Rusi dosud zpracováno, bylo by chybné domnívat se, že se jedná o marginální téma, které si hlubší studium nezaslouží. Při studiu materiálů k této práci jsem nacházela zmínky dokládající zájem o loutkářství na východě republiky. Z periodika *Loutkář*, které se stalo jedním z hlavních zdrojů mé práce, jsem se dozvěděla, že Jan Malík, který v organizaci loutkářského života v republice převzal pomyslnou štafetu po Jindřichu

Veselém, zamýšlel v roce 1936 podniknout cestu na Podkarpatskou Rus, v jejímž rámci by studoval loutkářství na východě republiky. Shodou okolností ovšem z cesty sešlo (Malík, 1936) a ani později nebyla uskutečněna¹. V periodikách jsem nacházela výzvy Loutkářského soustředění („Všem loutkovým divadlům!“, 1930. „Fotografie ze života loutek“, 1937), nabádající k zasílání každoročních přehledů činnosti loutkových divadel, vztahující se i na oblast Podkarpatské Rusi. Snaha zmapovat loutkářství na Podkarpatské Rusi tedy existovala, možnost studia ovšem zkomplikovalo poměrně krátké období, kdy byl region součástí Československa, druhá světová válka a následná léta totality.

V rámci rešerše, kterou jsem si k této práci zpracovala, eviduji jednu diplomovou práci, v níž je kratší část věnována sokolskému loutkářství na Podkarpatské Rusi. Jedná se o práci Veroniky Kuželové *Budování státu a národní kultura na Podkarpatské Rusi* (2016). Ačkoli se v závěru bádání s autorkou rozcházím, pokládám za důležité tuto práci zmínit, protože se jedná o jediný ucelený pokus toto odvětví kultury alespoň částečně popsat. Kuželová zde pracuje s loutkářstvím jako s prostředkem osvěty a šíření idejí a hodnot mladé republiky.

Cennými zdroji, ze kterých jsem při psaní práce vycházela, mi byla díla věnující se obecně historii loutkářství. Zde bych uvedla především *Dvě století českého loutkářství: Vývojové proměny českého loutkového divadla od poloviny 18. století do roku 1945* (Dubská, 2004), *Rodinná loutková divadélka: ... malí velcí Shakespearové...* (Blecha, 2017), *Umění loutky* (Jirásek & Jirásková, 2019), *Loutkářství v Československu* (Malík, 1948), *České loutkářství v tzv. Protektorátu Čechy a Morava 1939–1945* (Srba, 1999). K tématu školství a kultury na Podkarpatské Rusi jsem vycházela z publikací *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946* (Rychlík & Rychlíková, 2016), *Podkarpatská Rus v Československu 1919–1922: Právní a politicko-společenské aspekty připojení Podkarpatské Rusi k Československu* (Pejša, 2016), *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech* (Pop, 2005). Získané informace jsem se snažila porovnávat s publikacemi, vydanými v době první republiky a referujícími o situaci v regionu, např. *Podkarpatská Rus: Přehled poměrů karpatoruských* (Hora, 1919), *O Podkarpatské Rusi* (Kochannyj, 1929) aj. Zcela zásadní pro získání nových poznatků bylo studium dobových periodik. Vedle listů zaměřených přímo na loutkářství (*Loutkář, Naše Loutky*), jsem nacházela informace v sokolských periodikách (*Sokolský vzdělavatel, Sokolský věstník*) či v publikacích

¹ Informace získaná od paní Niny Malíkové, dcery Jana Malíka (e-mailová komunikace, 1. 3. 2020).

Československého červeného kříže (*Ліна: Русское приложение журнала*²). Kompletní přehled použité literatury uvádím v závěru práce.

Vzhledem k tomu, že nalezené informace byly často velmi kusé a nesystematické, snažila jsem se celou problematiku konzultovat s řadou odborníků. Velmi nápomocní mi byli: historik Vladimír Predmerský, spisovatel Vladimír Kuštek, autor dvoudílné knihy *Československý svět v Karpatoch*, Mgr. Nina Malíková, Mgr. Jan Dobeš, Ph.D. z Katedry PVH FF UK, pracovníci archivu České obce sokolské (Mgr. Kateřina Pohlová a Bc. Kateřina Byrouti), Michal Drtina z Národního informačního a poradenského střediska pro kulturu (NIPOS), pracovníci Národního archivu (především Mgr. David Hubený, Ph.D.), Mgr. Lenka Šaldová, Ph.D. z Národního muzea, Mgr. Denisa Horníková a Eva Brabencová z Muzea loutkářských kultur v Chrudimi, Mgr. Marek Fišer z Knihovny Vojenského historického ústavu, pracovníci Divadelního ústavu a redakce *Loutkáře*. Cenné informace o rodinném loutkovém divadle jsem získala od paní Dany Kešnerové. Podařilo se mi také zkontaktovat právnuka kulturního referenta Zemského úřadu v Užhorodě Kyrila Kochanného-Goralčuka, pana Filipa Kochanného-Goralčuka. Téma práce jsem nejednou konzultovala se svými přáteli zabývajícími se loutkoherectvím (především pak s Hankou Dotřelovou a Honzou Müllerem), kteří mě rovněž nejednou odkázali na zajímavé zdroje.

Co se týče struktury práce, v prvních kapitolách uvádím historické souvislosti připojení Podkarpatské Rusi k nově vzniklému Československu a zaměřuji se na stav školství a kultury v regionu. Samostatnou kapitolu věnuji popisu vertepu – ukrajinského lidového loutkového divadla, hraného i v regionu Podkarpatské Rusi. Poté se již dostávám k fenoménu československého loutkářství a k rozšíření loutkářství na východ republiky. V rámci této kapitoly se věnuji nejprve loutkářské činnosti ve vojsku, protože jedni z prvních amatérských loutkářů, kteří přišli na Podkarpatskou Rus, byli právě členy vojska, obsazujícího východní cíp země. Loutková představení organizovaná vojáky ovšem nebyla primárně cílena na diváky z řad místních Rusínů. Tohoto úkolu se zhostili až osvětoví pracovníci, kteří jako první seznámili Rusíny s českým loutkovým divadlem a zároveň informovali českou veřejnost o kulturní situaci na východě republiky. Činnosti osvětových a kulturních institucí věnuji následující část práce. V souvislosti s budováním sítě škol a sílící českou menšinou v regionu byla zakládána školní a především spolková loutková divadla, kam se postupně přesunulo těžiště loutkářství

² Rusínská příloha časopisu *Lípa* (měsíčníku dorostu Československého Červeného kříže).

na Podkarpatské Rusi. Školní loutkové scény a divadla tělovýchovných jednot jsou předmětem druhé poloviny této kapitoly. Téma dvaceti let českého loutkářství na Podkarpatské Rusi zakončuji krátkou exkurzí do zákulisí rodinných loutkových divadel.

Při psaní místních názvů v práci vycházím ze *Seznamu obcí a úřadů na Podkarpatské Rusi*, publikace vydané Civilní správou Podkarpatské Rusi v roce 1922. V případě zastaralých názvů uvádím v poznámce pod čarou aktuální název.

Závěrem bych ráda kriticky zhodnotila proces psaní bakalářské práce i její finální podobu. Od začátku jsem se potýkala se dvěma problémy. Zvolila jsem si téma opomíjené, dosud nezpracované, a s bádáním v archivech jsem neměla žádné zkušenosti. Vyhledávání materiálů k této práci bylo o to obtížnější, že jsem neměla k dispozici žádné přesnější vodítko, z toho důvodu se řada zdrojů ukázala být neproduktivní a neposkytla mi kýžené informace. To se týká např. studia žádostí o udělení divadelních subvencí³. Také materiály Evakuační komise Chust⁴ se ukázaly být zcela slepým zdrojem. Ani pročitání dobových periodik často nepřineslo očekávané výsledky (např. *České čtení. Listová čítanka pro mládež Podkarpatské Rusi a časopis pro sbližování mládeže české s podkarpatoruskou, Měsíčník dorostu Červeného kříže*). Mnoho času jsem strávila například hledáním důkazů, že Josef Skupa, zakladatel Divadla Spejbla a Hurvínka, v rámci svých prvorepublikových zájezdů navštívil Podkarpatskou Rus, protože jsem zarputile odmítala možnost, že by východ republiky nikdy nenavštívil (což jsem nakonec byla nucena připustit a v práci jsem tak výsledek tohoto bádání nezúročila).

Ve chvíli, kdy jsem dávala dohromady jednotlivé části práce, jsem si uvědomila, jak bylo moje bádání v archivech nesystematické. V důsledku karanténních opatření souvisejících s nákazou Covid-19 jsem pak mnohé z plánovaných návštěv archivů a knihoven již nemohla uskutečnit a mnohé možné zdroje (i kontakty) tak zůstaly nevyužity.

Domnívám se ovšem, že i v této podobě představuje moje práce souhrn zajímavých informací a lze na jejím základě získat základní představu o rozšíření loutkářství do oblasti Podkarpatské Rusi.

³ Národní archiv (NA), Ministerstvo školství, Praha, inv. č. 1046, sign. 31, kart. 491–513

⁴ Národní archiv (NA), Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace, Praha, inv. č. 270, kart. 116

2. Historický kontext

Dne 10. září 1919 byla Podkarpatská Rus na základě tzv. malé minoritní smlouvy, tvořící součást saint-germainské mírové smlouvy, začleněna do nově vzniklého Československa. Jednalo se o výsledek pragmatických dohod mezi představiteli rusínské emigrace v USA (v čele s advokátem Gregory Žatkovičem⁵) a T. G. Masarykem. Myšlenka rozšíření území plánovaného československého státu ale vzešla z podnětu států západní Evropy, především pak Velké Británie, obávající se teritoriálního rozšiřování Ruska, které si na oblast Podkarpatské Rusi činilo nárok (Rychlík & Rychlíková, 2013).

Československá vláda na mírové konferenci v Paříži přislíbila Podkarpatské Rusi autonomii a vlastní parlament. V čele administrativy měl stanout guvernér, jmenovaný prezidentem. V československé vládě měl Podkarpatskou Rus zastupovat ministr bez portfeje (Pop, 2005). Jak uvádí Kárník (2003), problém autonomie Podkarpatské Rusi provázel československou politiku od počátku. Vláda v letech 1920 a 1921 autonomii po stránce legislativní připravovala, návrh zákona o autonomii Podkarpatské Rusi nakonec ale nebyl Národnímu shromáždění vůbec předložen a celá věc byla odložena na neurčito s odůvodněním, že obyvatelstvo Podkarpatské Rusi ještě není pro autonomii dostatečně vyspělé (Rychlík & Rychlíková, 2016). V Ústavě z roku 1920 sice byla autonomie Podkarpatské Rusi zakotvena, ne ovšem v přesném znění, v jakém byla dohodnuta na mírové konferenci. Ani správní reformou z roku 1928 následně nebyla Podkarpatské Rusi poskytnuta autonomie a obnovou zemského zřízení jí bylo nabídnuto pouze stejné postavení, jaké měly ostatní země Československa (Kárník, 2002).

Administrativně byla Československá republika rozdělena na čtyři země – Českou, Moravskoslezskou, Slovenskou a Podkarpatoruskou. Podkarpatská Rus zaujímal v rámci státu rozlohu 12 617 km². Z 585 000 obyvatel zde žijících bylo 372 500 Rusínů, 103 000 Maďarů, 80 000 Židů, v menším zastoupení pak Rumuni, Němci a Slováci (Pop, 2005).

Po celou dobu existence Československa vystávaly do popředí s různou intenzitou národnostní problémy. Slovanské obyvatelstvo Podkarpatské Rusi nemělo jasně vyhraněnou národní identitu. Jejich identita byla na prvním místě náboženská (Rychlík & Rychlíková, 2013), ani ta ale neplnila stmelující funkci, protože vedle většiny Rusínů, vyznávajících řecko-katolické náboženství, zde byla i pravoslavná menšina. Nevyřešená národnostní otázka Rusínů zapříčinila, že se po první světové válce na Podkarpatské Rusi etablovaly tři směry: velkoruský,

⁵ Jiná varianta jména: Grigorij Žatkovič

ukrajinský a rusínský, jejichž představitelé vnímali podkarpatoruské obyvatelstvo buď jako Rusy, Ukrajince nebo Rusíny. Československé úřady přístupy všech tří směrů respektovaly (Rychlík & Rychlíková, 2013), což mělo za následek, že jednotlivé strany obviňovaly Prahu z upřednostňování toho druhého. Ivan Olbracht ve svém díle *Země beze jména* z roku 1932 popisuje národnostní a jazykový problém Podkarpatské Rusi následovně: „*Podkarpatskem jde boj, který má stmelit etnografickou masu rusínského lidu v národ a dáti mu jméno. (...) Jde o velký zápas rusko-ukrajinský, na který se všech stran tlačí státní zájmy českého jazyka, na jehož periferii číhají tajné naděje maďarské a v jehož bezprostřední blízkosti se bezmocně třepetají snahy o vítězství dialektu.*“⁶

Připojením Podkarpatské Rusi k Československu došlo ke spojení zemí v mnoha ohledech velmi vzdálených. Komplikací byla excentrická geografická poloha Podkarpatské Rusi vůči českému historickému území a obtížná komunikační dostupnost. Komplikovaná dosažitelnost byla překážkou intenzivnějšího proniknutí tisku a důsledkem toho bylo slabé povědomí o situaci na území Podkarpatské Rusi nejen mezi českým obyvatelstvem, ale i mezi státním úřednictvem, které přicházelo na území Podkarpatské Rusi informačně nepřipravené (Pejša, 2016). Jednalo se o hospodářsky i kulturně velice zaostalou oblast. Rusíni byli z více jak 80 % pastevcí a chudými rolníky, 8 % z nich se živilo prací v lese. V důsledku silné maďarizace Rusíni nespádali mezi úřednictvo a drobnou buržoazii, tuto sociální vrstvu tvořili Maďaři a Židé. Maďaři byli také v naprosté většině případů vlastníky úrodné půdy na jihu země, zatímco Rusíni byli odkázáni k životu v horách. Gramotnost mezi Rusíny dosahovala pouhých 22 %, místy bylo rusínské obyvatelstvo téměř stoprocentně analfabetické (Kárník, 2002).

Za dvacet let společného soužití v jednom státě došlo ke zvýšení životní úrovně i v nejvýhodnějších regionech země. Byla provedena agrární reforma, došlo k modernizaci měst, výstavbě škol a nemocnic, což mimo jiné vedlo k poklesu kojenecké úmrtnosti či ke snížení negramotnosti. Byla vybudována silniční, železniční, telefonní a telegrafní síť, do provozu byly uvedeny nové poštovní úřady (Kuštek, 2018). Velký kus práce byl odveden v oblasti školství,

⁶ Nevyřešené národnostní otázky spolu s politickým autonomismem stále více stmelovaly ukrajinofilské a rusofilské politické síly, což v roce 1936 vyvrcholilo v požadavek okamžitého uskutečnění autonomie Podkarpatské Rusi. Vláda návrh odmítla jako neslučitelný s Ústavou, kompromisní návrhy ze strany vlády ovšem byly nepřijatelné zase pro podkarpatoruské autonomisty (Rychlík & Rychlíková, 2016). Autonomistické hnutí se vystupňovalo v roce 1938 v souvislosti s anšlusem Rakouska, zhoršením mezinárodního postavení Československa, následným mnichovským diktátem a s ním spjatou tzv. vídeňskou arbitráží, na základě níž muselo Československo odstoupit Maďarsku velkou část podkarpatoruského území.

kultury a osvěty. Stále se ovšem jednalo o hospodářsky nejzaostalejší území státu. Jak uvádí Kárník (2002), úrovní českých zemích se Podkarpatská Rus přiblížila jen nepatrně.

3. Školství a osvěta na Podkarpatské Rusi

V době připojení Podkarpatské Rusi k Československu byla v nejvýchodnější oblasti státu úroveň školství na velmi nízké úrovni, navíc s neexistujícím rusínským školstvím. Po první světové válce tak na Podkarpatsku existovaly kraje, kde se až 98 % obyvatel neumělo ani podepsat (Hora, 1919). Negramotnost celé Podkarpatské Rusi dosahovala 78 % (Pešek, 1920). Existovalo zde sice 517 obecních škol, v nich ovšem bylo vyučováno maďarsky, pouze 34 konfesijních škol se týkalo povolení vyučovat některé předměty rusínsky. Střední školy byly pouze maďarské. Školní budovy a třídy se nacházely ve špatném stavu a osvobození dětí od školní docházky bylo velmi benevolentní (Kárník, 2002). Vybudování školské struktury a postupné odstranění rozdílů mezi jednotlivými zeměmi se proto stalo jedním z klíčových úkolů nového státu.

Vedle nutnosti postavit nové školní budovy, vybavit třídy a vyřešit nedostatek učitelů⁷, se Ministerstvo školství a národní osvěty (s referátem v Užhorodě pro Podkarpatskou Rus) potýkalo s nedůvěrou místních v jakékoliv státní zřízení. Cyril Kochannyj-Goralčuk⁸ ve své publikaci *O Podkarpatské Rusi* z roku 1929 popisuje snahy státu zachovat školní docházku následovně: „*Tomu se pomáhalo jednak zpříjemněním pobytu ve škole (i vyvařováním polévek pro děti), vybavením škol řádnými pomůckami a školními učebnicemi, odpovídajícími potřebám lidu a duchu Československé republiky, jednak i mírným (ve většině případů nevymahatelným), ve výjimečných případech peněžitým pokutováním rodičů, kteří neposílali svých dětí do školy.*“

Výsledkem byl nárůst školní docházky z 57 % v roce 1919 na 84,59 % ve školním roce 1927/1928. Nezaškoleny zůstaly děti z malých obcí a osad s nedostatečnou komunikací či chybějící vhodnou budovou pro školu. Absence škol v některých těchto oblastech byla kompenzována pěti až sedmi měsíčními kurzy, pořádanými osvětovými sbory (Kochannyj-Goralčuk, 1929).⁹

⁷ Z 674 učitelů působících na Podkarpatské Rusi v roce 1919 jen 379 složilo služební přísahu Československu a mohlo tak nadále učit (Rychlík & Rychlíková, 2016)

⁸ V literatuře se vedle této varianty jména objevují i Cyril Kochannyj, příp. Kyril Kochannyj-Goralčuk.

⁹ Ačkoli školní docházka bezesporu vzrostla, je nutné k oficiálně uváděným číslům přistupovat skepticky. Ivan Olbracht v jedné ze svých reportáží (*Hory a staletí*, 1935) uvádí následující: „*A úředním výkazům o návštěvě škol také nevěřte. Učitelé mají totiž nařízeno, chybí-li 20 procent žáků, aby to okamžitě hlásili inspektorátu, ale protože v třídě 80 procent dětí mají málokdy a protože by z toho bylo vyšetřování a snad i tresty, nehlásí nic a inspektoři jsou také spokojeni, že jim ubylo zbytečné psaní.*“

V roce 1922 byla tzv. malým školním zákonem uzákoněna povinná osmiletá školní docházka na celém území Československa. V krátké době stát dosáhl na Podkarpatské Rusi nebývalých výsledků. Kárník (2002) uvádí, že ke školnímu roku 1931/1932 bylo na Podkarpatské Rusi vybudováno 433 obecných škol s rusínským vyučovacím jazykem. 110 škol zůstalo maďarských, 61 německých, 4 rumunské a 4 hebrejské. Nově bylo založeno 160 československých škol. Obecné školy mohly být až osmileté, většinou šlo ale o školy pětileté, na které navazovaly tříleté měšťanské školy. Československých měšťanských škol bylo na Podkarpatské Rusi 14, rusínských 16 a maďarské 4.

Do středního školství spadala osmiletá gymnázia (klasická a reálná), sedmileté reálky a čtyřleté učitelské ústavy. Na Podkarpatské Rusi existovaly ke školnímu roku 1935/1936 3 československé školy a 7 rusínských. Zatímco tedy na jednu československou školu připadalo 11 320 Čechů, na rusínskou školu 63 845 Rusínů. Ačkoli byly československé školy určené primárně pro děti českých a slovenských úředníků, mnoho rusínských rodin, usilujících o integraci do československé společnosti, posílalo své děti právě do těchto škol (Kárník, 2003).¹⁰

Střední odborné školství zastupovaly na Podkarpatské Rusi 2 obchodní akademie (jedna rusínská, jedna maďarská) a 3 hospodářské školy (z toho jedna lesnická). Průmyslová škola na Podkarpatské Rusi nebyla. Vedle těchto škol existoval na Podkarpatské Rusi Ústav pro vzdělání a výcvik porodních asistentek a řeckokatolický bohoslovecký ústav (Kárník, 2003). Kochannyj-Goralčuk (1929) zmiňuje také existenci živnostenských a kupeckých pokračovacích škol.

Pro úplné vykreslení prvorepublikového školství na Podkarpatské Rusi nelze opomenout cikánskou školu v Užhorodě, jedinou svého druhu v Evropě. Škola začala výuku ve školním roce 1926/27 a vyučovacím jazykem byla slovenština (Kuštek, 2019).

¹⁰ Posílání rusínských dětí do československých škol bylo zřejmě záležitostí až pozdějších let. Tak alespoň vyplývá ze zprávy MŠANO pro prezidentskou kancelář z roku 1924, citované v publikaci Rychlíka & Rychlíkové (2016): „Mezi příslušníky minorit jsou dokonce proudy (...), aby domácí obyvatelé (...) směli zapisovat své děti na školy české, které byly zřízeny pro děti českých exponovaných lidí. Školská správa však nepřijímá do těchto škol děti jiných než právě českých, aby se vyhnula výtkám a podezírání z domácích kruhů, že chce v zemi čechizovati.“

Při školách byly zřizovány státem dotované internáty (Kochannyj-Goralčuk, 1929). Kromě státních internátů v Užhorodě, Mukačevu a Berehovu existovaly také církevní internáty a ubytování studentům zajišťoval i spolek „školnaja pomošč“ v Užhorodě (Rychlík & Rychlíková, 2016).

Na zvyšování gramotnosti dospělých měly podíl státem dotované kurzy čtení a psaní. Dle Kochanného-Goralčuka (1929) bylo za necelých deset let uspořádáno 1 215 kurzů pro negramotné a „málovzdělané“. Těchto kurzů se zúčastnilo 54 670 posluchačů. Povinné byly zvláštní kurzy pro vojíny analfabety. Ve 20. letech se díky těmto kurzům naučilo číst a psát asi 4 tisíce mužů ročně. Např. roku 1930 se 224 kurzů zúčastnilo celkem 4 116 vojáků (z toho 1 416 Rusínů a 1 230 Slováků) (Hofman & Klimek, 2002).

V roce 1922 vznikl z iniciativy Z. G. Aškinaziho Kulturně vzdělávací komitét v Podkarpatské Rusi. Jeho cílem bylo zřízení několika kočovných škol, které by byly vybavené elektrickým generátorem a kinematografem a které by putovaly do obcí, v nichž by pořádaly přednášky a promítaly vzdělávací filmy. První Putující lidová názorná škola zahájila svoji činnost v březnu 1923. Jen do května toho roku škola navštívila 11 obcí, uspořádala 50 přednášek a promítla 203 filmů. V rámci putující školy bylo zakoupeno i loutkové divadlo, pro které Z. G. Aškinazi zpracoval Gogolovu povídku Soročinský jarmark (Aškinazi, 1923).¹¹

Na základě zákonů o organizaci lidových kurzů občanské výchovy a o veřejných obecních knihovnách z roku 1919 měl být v každém okrese zřízen osvětový sbor a v každé obci místní osvětová komise. Jejich úkolem byla organizace přednášek a kurzů, péče o knihovnu, kino a šíření rozhlasového vysílání (Hofman & Klimek, 2002). K roku 1929 uvádí Kochannyj-Goralčuk (1929) existenci 13 osvětových sborů, 315 lidových čítáren, 261 osvětových komisí a 179 veřejných knihoven.

¹¹ Bohužel jde o jedinou informaci, kterou jsem k loutkovému divadlu Aškinaziho kočovné školy nalezla. Častější pořádání dětských loutkových představení lze ovšem usuzovat jednak z následujícího autorova povzdechu: „*Vůbec děti velmi překážejí klidnému přednášení a práci Školy a třeba všemožnými způsoby s tím zápasiti. Přes veškerou ostražitost zaměstnanců Školy děti přece vniknou na přednášku dveřmi, okny aneb podlézáním pod nohy dospělých. Nepomáhá ani to, že pro ně pořádají se zvláštní představení*“, jednak také z poznámky: „*Učitelstvo místních škol prokazuje nejživější pomoc pracem Názorné Školy, vypomáhá na přednáškách pro dospělé i samostatně pořádá představení pro děti*“.

4. Stav kultury na Podkarpatské Rusi

Na začátku procesu budování školství na Podkarpatské Rusi a snahy snížit sociální a hospodářské rozdíly mezi jednotlivými zeměmi republiky, bylo zapotřebí seznámit československé státní úředníky a kulturní činitele s kulturou Podkarpatské Rusi. Jejich představy o životě Rusínů byly často velmi zkreslené a celková neznalost poměrů bránila efektivnosti kulturních a společenských reforem.

Etnografickým průzkumem regionu byla pověřena Amalie Kožmínová, která následně v monografii *Podkarpatská Rus. Práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné*, vydané roku 1922, seznámila české kruhy s folklorem Rusínů a s kulturními a hospodářskými poměry Podkarpatské Rusi.

V článku publikovaném v Měsíčníku pro dorost Červeného kříže popisuje Kožmínová (1923) stav kultury na východě republiky následovně: „*Po příchodu naší vlády do země, vypadala Podkarpatská Rus jako spáleniště, na němž zdánlivě shořelo vše, co mohlo vzkřísiti národ odsouzený k zániknutí. A přece stopy dávného nadání lidu a ukázky jeho umělecké řemeslné dovednosti jeví se nám všude. Stačí zahleděti se na krásné, stavitelsky zajímavé dřevěné kostelíky, na dřevěné kříže řezané a na veškerý krásný ornament vrubořezu, jímž staří „majsteri ľudovi“ zdobívali vnitřky „cerkvi“ i různé nádoby a nosné trámy v chýžích. Stačí uzřeti zajímavé kroje lidové, rázovité úpravy s mnoho tvárným ornamentem výšivek a pěkná ozdobná tkaniva karpatoruských žen. O duši a nadání lidu vyprávějí staré zkazky a zachované obyčeje lidové. Pějí krásné písně tklivých, srdce jímajících melodií. Vše hovoří, že lid měl duši a schopnost k tvorbě velikou a že vědomě byl z ní sražen dolů.*“

Úmyslné „sražení dolů“, o němž Kožmínová hovoří, bylo výsledkem dlouhodobé maďarizace, trvající od uzavření dualismu mezi Rakouskem a Maďarskem v roce 1867 do konce první světové války, bránící rozvinutí umělé rusínské kultury v regionu. Nepočetná rusínská inteligence, formující se v rámci větších měst, měla příliš slabý vliv, než aby dokázala vytvořit síť kulturních institucí a probudit tak rusínský kulturní život.

Fencik („Lidová výchova na Podkarpatské Rusi“, 2006) uvádí, že s výjimkou spolku A. V. Duchnoviče a spolku sv. Basila Velikého, jejichž činnost byla téměř výhradně vydavatelská, neexistovaly na Podkarpatské Rusi žádné lidovýchovné spolky. Nebyly evidovány žádné čítárny, ani knihovny. Při školách a internátech existovaly hudební a pěvecké sbory, o jejich

národním rázu ale, dle Fencika, nemohla být řeč. Kultura a lidov ýchova tak byly na Podkarpatské Rusi maďarskou záležitostí.

Záhy po založení Československa byla snaha pozvednout na Podkarpatské Rusi kulturní úroveň. Jako vhodný prostředek bylo mj. voleno loutkové divadlo. V tomto směru bylo možné navázat na tradici lidového podkarpatoruského loutkářství, tzv. ver tepu, což byl ostatně jediný projev rusínské ho divadelnictví. Šeregij (1993) uvádí, že na Podkarpatské Rusi víc jak padesát let nebyla, s výjimkou právě ver tepu v době Vánoc, žádná ochotnická divadelní představení. Při využití loutkářství bylo zároveň možné opřít se o fenomén českého loutkářství, jehož rozšíření a osvětová funkce neměly ve své době ve světě obdoby.

V následujících kapitolách proto nejprve nastíním podstatu lidového podkarpatoruského loutkového divadla a přinesu krátký exkurz do historie českého loutkářství.

5. Vertep – lidové loutkové divadlo na Podkarpatské Rusi

Po staletí byly v oblasti dnešní Ukrajiny oblíbené náboženské hry, hrané v přenosném divadélku, tzv. vertep.¹² Tento typ lidového divadla se sem rozšířil v průběhu 17. století z Polska. Loutky ve vertepu (někdy také „betlemu“) byly vedeny pomocí drátu zespoda, jednalo se tedy o loutky typu „javajka“. Ve vrchním poschodí byla obvykle hrána scéna narození Krista, spodní poschodí znázorňovalo zemi a v jejím středu byl umístěn trůn krále Heroda (Prygunov, 1930)¹³.

Dějínám vertepu věnoval zvláštní studii mimo jiné i ukrajinský spisovatel Ivan Franko¹⁴, přičemž zkoumal výskyt tohoto divadla v Haliči. Ivan Pankevič¹⁵, autor článku „Loutkové divadlo na Podkarpatské Rusi“ (Pankevič, 1931), potvrzuje rozšíření vertepu i mezi Rusíny, a to na základě dotazníkové výpovědi učitele z Imstičeva u Iršavy, Petra Světlíka, který poskytl popis vertepu i loutkové hry. Tématem hry byl příběh o Lazarovi a boháči, příběh téměř totožný s textem, který uváděl i Ivan Franko. Ivan Pankevič následně zakoupil imstičevský vertep do muzea tovaryšstva Prosvity v Užhorodě. Divadlo se skládalo ze skříně 60 cm vysoké, asi 80 cm široké s dvěma věžičkami. Skříň byla z tenkých prken, potažena kartonem, polepeným různobarevnými papíry a obrázky, a rozdělena byla na dvě části: horní a dolní. Dolní část sloužila k volnému pohybování loutkami, horní část byla rozdělena na dvě části: na levé straně byla Marie, Josef, anděl a v jejich středu jesle s Ježíškem, na pravé straně bylo samotné jeviště. Loutky byly, dle Pankeviče, „*dřevěné, vyrobené primitivně, obleky jejich (...) staré, zničené moly*“. Loutková hra nesouvisela se scénou narození Krista. Příběh o Lazarovi a boháči byl doplňován humornými scénami ze života. „*Podle tvrzení některých učitelů z okolí Sevljuše a Hustu*“, uvádí v závěru článku Pankevič, „*hraje se dosud loutk. divadlo s betlémskými pastýřskými scénami.*“

¹² Například v roce 1921 v Užhorodě vyšla v nakladatelství tovaryšstva Prosvita hra Vertep. Autorkou byla známá Marijka Pidhirjanka (Марійка Підгорянка. Вертеп. Різдвяна гра на три дѣѣ. Ужгород 1921).

¹³ Více o vertepu:

Шеретій. Юрій (1993). *нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року*. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво.

Український вертеп : вертеп у драматургії, прозі та поезії XIX-XX ст. (2010).

¹⁴ До історії українського вертепа XVIII в., 1906

¹⁵ Objevuje se i varianta Ivan Paňkevič či Ivan Paňkevyč.

Fotografie imstičevského vertepu a loutek zaslal Ivan Pankevič do Prahy Jindřichu Veselému. V roce 1972 Jan Malík, který převzal vedení *Loutkáře* po J. Veselém, daroval tyto fotografie do nově založeného Muzea loutkářských kultur v Chrudimi.¹⁶ V tomto muzeu se kromě fotografií nachází i čtyři řezbované, 25 cm vysoké marionety (tři čerti a smrtka) z lidové betlémské produkce od neznámého autora.¹⁷ Loutky do muzea dodal také Jan Malík v roce 1972.

¹⁶ Viz obr. příloha (ob. 1–8)

¹⁷ Viz obr. příloha (ob. 9–12)

6. Fenomén loutkářství v Československu

V době vzniku Československa bylo české amatérské loutkářství světově známým fenoménem. Jednalo se o období renesance českého loutkářského umění, započaté Národopisnou výstavou českoslovanskou v Praze v roce 1895 a inspirující se předcházející etapou lidových loutkářů 19. století.

Rozmach amatérského loutkářství ovšem neznamenal zánik lidového loutkářství. Kočovní marionetáři působili v Čechách až do 50. let 20. století, ačkoli jejich vliv i podíl na fenoménu českého loutkářství byl, vzhledem k početné převaze ochotnických loutkářů, již marginální (Dubská, 2004).¹⁸

První domácí loutková divadélka se začala objevovat od poloviny 19. století v salónech měšťanských rodin. Zásadní podnět k rozšíření amatérského loutkářství vzešel z nakladatelství J. R. Vilímka, které v roce 1894 vydalo první české tištěné dekorace podle návrhu Karla Štapfera (Dubská, 2004). Od roku 1911 začala sériová výroba stavebnicového kompletu rodinného Alšova loutkového divadla¹⁹, který byl v roce 1913 doplněn sérií tištěných typových dekorací (tzv. Dekorace českých umělců). Jak dále uvádí Dubská (2004), masové rozšíření Dekorací českých umělců a Alšových loutek v českých zemích nemělo v Evropě obdoby. Na trh byly dodávány doplňky k již vydaným kolekcím loutek a tištěných dekorací a vznikaly nové komplety pro různé velikosti loutek.²⁰

¹⁸ Jejich rozšíření do východních regionů republiky lze sledovat mj. na příkladu česko-slovenského rodu Dubských, který se zřejmě v polovině 19. století usadil na Slovensku a dvě generace jeho členů se loutkářství věnovaly bez přerušení až do roku 1957. Hledíková-Polívková (2006) k jejich činnosti uvádí následující: „*Kniha povolení Karola a neskôr jeho syna Jána Dubského je dôkazom putovania ich rodiny po Podkarpatskej Rusi (Mukačevo, Beregov) a po mestách západného, stredného a južného Slovenska.*“

¹⁹ Nápad začít sériově vyrábět loutky pro děti vzešel z Českého svazu přátel loutkového divadla, jejímž zakladatelem byl Jindřich Veselý. Jedním z členů svazu byl i Mikoláš Aleš, který souhlasil s tím, aby se jeho kresby staly předlohami pro modeléry hlav nových loutek. Úkolu se zhostil Karel Kobrle, který vytvořil základní řadu loutek, tzv. Alšových loutek, s dřevěnými tělíčky a modelovanou výraznou hlavou. Jak uvádí Jirásek & Jirásková (2019), „*neproporční poměr hlavy a těla, lehce karikující a humorný ráz byl společně s jemnou modelací, spojující dobromyslný výraz se smyslem pro lidovost a pečlivým kostýmováním klíčem k jejich nezměrnému úspěchu.*“

²⁰ Jedná se o produkty firmy Antonína Münzberga, Aloise Petruse, společnosti Modrý & Žanda a firmy Jana Krále. Všechny modelované loutky, vyráběné těmito firmami, lze označit za Alšovy loutky. Vedle těchto 25 cm vysokých loutek firma Petrus začala v roce 1919–1920 vyrábět 18 cm vysoké, tzv. Malé Alšovy loutky, určené pro menší rodinná divadla. Později začaly být vyráběny 35 cm vysoké loutky, určené pro školní a spolková divadla (Jirásek & Jirásková, 2019). Dekorací českých umělců bylo v letech 1913–1931 vydáno celkem deset sérií. Na jejich tvorbě se podílela řada známých výtvarníků

Loutková divadla našla své místo nejen v rodinách, divadla byla zakládána při školách, tělovýchovných jednotách, sborech dobrovolných hasičů, farnostech, ale i v rámci politických stran. Loutkářskému umění se dál věnovali loutkáři-živnostníci. S nárůstem počtu divadel vzrostla i poptávka po loutkových hrách. Vycházely proto brožované knižnice her pro amatérské loutkáře. Ve snaze zvýšit kvalitu her byly vyhlašovány soutěže o autorské loutkové hry.

Vzhledem k rozšíření loutkových divadel se po první světové válce objevila snaha vytvořit organizaci, která by zastřešovala činnost všech loutkových divadel v zemi a nahradila tak v té době již nefungující Český svaz přátel loutkového divadla. 21. října 1923 se proto při Svazu osvětovém (od roku 1925 přejmenovaném na Masarykův lidovýchovný ústav) utvořil odbor Loutkářského soustředění, jehož předsedou se stal Jindřich Veselý (Veselý, 1923). V květnu roku 1929 pak bylo na sjezdu pěti set loutkářských pracovníků a delegátů loutkových divadel rozhodnuto o sdružení všech československých loutkových divadel pod vedení Loutkářského soustředění Masarykova lidovýchovného ústavu. Tímto způsobem měla být podpořena divadla ve všech typech škol, divadla spolková, aj. Měl být zajištěn rozvoj amatérského loutkářství v republice, dodávání kvalitních her členům a přehled nad činností divadel²¹ („Všem loutkovým divadlům!“, 1930). Na základě statistických dat měla být potvrzena důležitost lidovýchovné loutkářské činnosti, srovnatelná s knihovnickou, rozhlasovou a kinematografickou činností.

Loutkářským soustředěním byly organizovány celostátní loutkářské sjezdy, od jara 1928 Masarykův lidovýchovný ústav zahájil tradici loutkářských škol a kurzů. Po jeho vzoru se podobné kurzy začaly konat i na regionální úrovni (Malík, 1948).

V roce 1929 byla v Praze založena mezinárodní loutkářská organizace UNIMA, jejímž prvním prezidentem se stal Jindřich Veselý. Současně s tím byl v Praze založen Svaz slovanských loutkářů, sdružujících kromě Čechů a Slováků také Rusy, Poláky, Srby, Chorvaty, Slovinci, Bulhary a Lužické Srby (Malík, 1948). Oficiálním periodikem Svazu slovanských loutkářů a

(František Kysela, Jaroslav Procházka, Rudolf Livora, Ota Bubeníček, Josef Skupa, Ladislav Sutnar, Vít Skála a další), *(Přehled historie loutkového divadla v českých zemích do roku 1945, 2013)*.

²¹ Ve statutu Loutkářského soustředění (LS) je k činnosti organizace napsáno následující: „*Účelem LS je organisovati loutk. scény (korporace), jednotlivce a loutk. pracovníky a podporovati loutkářství, aby bylo vedeno v intencích lidovýchovy, umění a ušlechtilé zábavy. (...) LS podporuje rozvoj teoretického i praktického loutkářství všemi prostředky, morálně i finančně, zřizováním divadel, opatřováním pomůcek, reklamou, obstaráváním, resp. upozorňováním v tisku. LS podporuje loutkáře i právně. (...) LS bude působiti k tomu, aby u osvětových sborů byly zřízeny a v činnosti udržovány loutkářské odbory LS, po případě aby ve větších městech republiky se utvořily loutkářské skupiny z jednotlivých loutkových scén. (...)*“ („Statut Loutkářského soustředění“, 1932).

Mezinárodního loutkářského svazu, stejně jako listem Loutkářského soustředění při MLÚ, byl prohlášen časopis *Loutkář*.

Loutkář ovšem nebyl jediným prvorepublikovým periodikem věnujícím se loutkářství. V letech 1923–1938 vycházel časopis *Naše loutky*. Sdružení cestovních zábavných podniků, zahrnující vedle cirkusů, střelnic, kouzelných divadel i divadla loutkářská vydával v letech 1921–1940 periodikum *Kotva*. O loutkářích z povolání informoval časopis *Vlaštovka* („Vlaštovka“, 1921). O loutkových představeních se často zmiňovala i periodika nezaměřená primárně na loutkářství – regionální i celostátní noviny.

7. Dvacet let českého loutkářství na Podkarpatské Rusi

V době připojení Podkarpatské Rusi k Československu byla tedy v oblasti stále živá tradice lidového loutkového divadla – verterpu. České loutkářství se od rusínského v mnohém tematicky lišilo a především bylo vzdálené jazykově. V následující části práce se proto pokusím zodpovědět otázku, zda byla ze strany Čechů snaha navázat na lidové loutkářství Rusínů. Jak vůbec vypadalo loutkářství v regionu ve dvacátých a třicátých letech minulého století. Kdo se loutkářstvím zabýval, kolik představení bylo sehráno, jaký repertoár byl volen a pro koho bylo hráno.

7.1. Loutkové divadlo ve vojsku

První světová válka zapříčinila rozmach loutkoherectví mezi vojáky.²² Důkazy o loutkových divadlech máme i mezi legionáři. Jak uvádí periodikum *Loutkář* v rubrice Zprávy a poznámky, v Irkutsku na Sibiři na stanici Innokeniěvské hrál v květnu 1919 3. pluk Jana Žižky z Trocnova komedii „Kašpárek a policajt“, přičemž hra se sešla s velkým úspěchem „a vyvolala bouřlivou veselost“ („V Irkutsku na Sibiři“, 1920). V italské legii se loutkářství dál věnovali bratři Kopečtí, kteří po skončení války cestovali se svým loutkovým divadlem, a výtěžek z představení předávali vdovám po padlých legionářích. Během turné po Slovensku se dostali i do Užhorodu, kde byl zřízen „Krb československých legionářů“. Za spolupráce s rotmistrem Satorim zde bylo sehráno představení pro slovenskou mládež. Průběh představení Antonín Kopecký popisuje následovně: „*při objevení Kašpárka však mladí Slováčkové spustili takový hlahol, že nebylo možno ani promluvit – následek maďarské výchovy a kultury – neboť za starého režimu neměly dívky nikam přístup, natož slyšet hrát slovensky Kašpárkovo divadlo!*“

²² Válka po sobě zanechala velký počet válečných invalidů. Úkolem pomoci jim s návratem do běžného života byly pověřeny tzv. zemské komise, založené ve všech zemích republiky (Pávek, 1919). Nápad podporovat válečné invalidy poskytnutím koncesí k provozování loutkářství se setkával i s kritikou. Rozdávání loutkářských licencí lidem, nemajícím dřívější zkušenosti s loutkářstvím, bylo přirovnáváno ke stejnému extrému, jakým bylo rozdávání flašinetů invalidům v době monarchie: „*(...) od převratu se vyrojilo plno „loutkářů koncesovaných“, naprosto nových, kteří neměli nic společného s lidovými loutkáři starých dynastií, kteří se svým uměním ryzím nebáli žádné konkurence, najednou bylo publikováno prohlášení úřadů, kterým je vyřčen ortel smrti a zániku nad kočovnými komedianty...*“ („Z extrému do extrému!“, 1922)

Poté byly sehrány ještě dvě hry pro legionáře a pro členy Národní obrany pluku č. 66 – „Václav IV.“ Výtěžek z představení činil 380 Kč a byl poskytnut Českému srdci²³ (Kopecký, 1919).

Ve vojenských posádkách na východě republiky našlo loutkářské umění brzy své využití. Výhod, plynoucích z loutkového divadla, využilo Ministerstvo národní obrany a loutkoherectví brzy zařadilo do osvětové a mravní výchovy vojska: „*Je třeba velkým dětem poskytnouti místa radosti a zábavy, ale též silných morálních námětů, jež dovedou chrániti od nízkosti mladíka v letech vojenského života, tedy v době, kdy se jeví zhrubnutí mravů nejmocněji.*“ („Loutky kamarády vojáků na Slovensku“, 1920). Následně byla loutková divadla instalována především v posádkách na Slovensku a na Podkarpatské Rusi. Jednak z kapacitních důvodů – posádky na východě republiky měly k dispozici často velmi stísněné obytné prostory a bylo snazší postavit zde loutkové divadlo než velkou ochotnickou scénu. Dalším důvodem, proč byla dávána přednost loutkovým divadlům před ochotnickými, byla mnohem vyšší negramotnost mužů z těchto regionů. František Sladký v článku „Lútkové divadlo vo vojsku“ uvádí, že u většiny mužstva slovenské a rusínské národnosti se v důsledku nízké vzdělanosti loutkové divadlo setkává s mnohem větším porozuměním a zájmem než ochotnická scéna (Sladký, 1928).

14. října 1920 bylo v periodiku *Bratrství* zmíněno ukončení Loutkářského běhu pro vojíny, akce pořádané 6. oddělením Ministerstva národní obrany pro slovenské vojíny. Loutky, jejichž autorem byl poručík Löschner a tři slovenští vojíni byly následně věnovány některým útvarům na Slovensku a Podkarpatské Rusi („Loutkářský běh pro vojíny“, 1920).

Na základě dobré zkušenosti s Loutkářským kursem pro rotmistry jednotlivých posádek ze Slovenska, který proběhl ve dnech 5. – 15. 2. 1923²⁴, byl od 15. 1. do 15. 2. roku 1924 pořádán Vychovatelský kurs pro důstojníky jednotlivých velitelství ze Slovenska a Podkarpatské Rusi (Květ, 1928).

Loutková představení, hraná ve vojenských posádkách, nebyla primárně cílena na místní, civilní, obyvatelstvo, postupně ale vojsko do své činnosti zařadilo představení pro dětské obecenstvo z místních škol (Sladký, 1928). Loutkové divadlo odbočky rotmistrů v Užhorodě, Osvěta, sídlilo přímo v obecné škole (Masarykovo nám. č. 18) a v jejich repertoáru se objevuje

²³ České srdce – československá sociální péče v Rakousku – dobročinná sociální organizace, poskytující podporu hladovějícím dětem, sirotkům a vdovám. Dvě pobočky, v Praze a ve Vídni, vznikly na sklonku války, přičemž pražská pobočka zanikla v roce 1923 (České srdce /organizace/, 2001-).

²⁴ Kurz měl 16 posluchačů. Součástí byl teoretický i praktický výcvik, jehož výsledkem bylo sehrání dvou loutkových představení: „Fausta“ (od Kopeckého) a „Pražského žida“ (od Kolára).

např. „Princezna Nafta“ od Ptáčka (sehrána jako slavnostní představení v rámci jubilea T. G. Masaryka), tradiční komedie M. Kopeckého „Pan Franc ze zámku“, sehraná v roce 1934 v úpravě Josefa Káše za hudební spolupráce J. Fendrštáta („Osvěta, loutkové divadlo odbočky rotmistrů v Užhorodě“, 1934). Z *Loutkáře* dále víme, že zde byla rtm. J. Jančíkem sehrána loutková hra s názvem „Milion“. Šlo o hru Karla Drimla, kterou Svaz čsl. životních pojišťoven zdarma zasílal všem zájemcům. Byla také vyhlášena soutěž pro děti o ceny v hodnotě 15 600 Kč. V rámci soutěže měly děti zasílat své kresby či slohové práce týkající se shlédnuté hry²⁵ („Slovesné a kresebné projevy dětí“, 1929).

Ze statistického pohledu na loutkářskou činnost vojenských posádek v letech 1928–1935 měl počet loutkových divadel, loutek a loutkových představení sestupnou tendenci, a to navzdory zvyšujícímu se počtu vojenských zátiší. Zatímco počet zátiší vzrostl v daném období z 260 na 312, počet loutkových divadel poklesl z počtu 33 na 23. Celkový počet loutek se snížil z 666 na 376 a počet loutkových představení ze 129 na pouhých 54 („Inter arma silent musae?“, 1936).

Na Podkarpatské Rusi působilo za první republiky velké množství bývalých legionářů²⁶. Pracovali zde převážně ve státních službách. Mezi aktivní loutkáře je třeba zařadit také Adolfa Prouzu, technického ředitele loutkového divadla Jednoty čs. obce legionářské v Mukačevu. Prof. Miroslav Macháň v *Loutkáři* publikoval článek s názvem „Drak principála Prouzy“, v

²⁵ O tom, že loutkové divadlo bylo výhodnou reklamou a způsobem propagandy, svědčí nejen hra „Milion“, zasílaná zdarma životní pojišťovnou, ale i hry pana Pilnáčka, majitele továrny na mýdla. Ve čtvrtém čísle 16. ročníku *Loutkáře* („Proslov loutkového divadla Husovy knihovny v Polné“, 1929) zazní z úst Kašpárka následující: „*Dnes chci Vás na jednu takovou továrnu, která právě tento týden nám téměř Kč 150 zaslala, upozorniti. Je to velká továrna na mýdlo v Hradci Králové a patří panu Pilnáčkovi. Povstala z malých počátků, ale příčinností svého šéfa povznesla se mezi první podniky naší říše a výrobky její jsou opravdu jakosti nejlepší. A nejen že nám pan Pilnáček již po kolik let posílá peníze, ale on vydává i pěkné hry pro loutková divadla a právě teď Vám již jednu z nich zahrajeme. A proto: (...) Až přijdete dnes domů, řekněte svým maminkám, jak pan Pilnáček z Hradce Králové podporuje Vaši knihovnu a poproste je, aby si kupovaly vždy jen Pilnáčkovo mýdlo a samy, když půjdete kupovati, žádejte jen a jen české mýdlo od Pilnáčka, abychom se mu tak odvděčili.*“ Na pokračování také vycházel v *Loutkáři* „Abecední seznam loutkových divadel“, která sehrála Pilnáčkovy loutkové hry. O rozšíření Pilnáčkových her na Podkarpatskou Rus svědčí zmínka o Loutkovém odboru Slovanské Besedy v Radvánkách u Užhorodu, který „*sehrál hry, při čemž byly rozdávány pohádky*“ („Abecední seznam loutkových divadel, která sehrála Pilnáčkovy loutkové hry do sjezdu loutkář. pracovníků v Praze 1929, pokrač.“, 1930). Radvánky u Užhorody tak byly jedním z 84 míst, kde byla do konce roku 1929 sehrána některá z her vydaných ve sbírce Pilnáčkovo loutkové divadlo. Za rok 1930 do seznamu přibyla k Radvánkám obec Goronda, nacházející se na západní hranici Podkarpatské Rusi, Mukačevo, obec Perečín, Rachovo, Strabičovo, Velký Bočkov a Záhatá („Abecední seznam míst, ve kterých byly do konce roku 1930 sehrány loutkové hry vydané ve sbírce *Pilnáčkovo loutkové divadlo*“, 1931)

²⁶ Kuštek (2019) uvádí počet 2 500 k roku 1931.

němž seznamuje čtenáře periodika nejen s velice podrobným technickým zpracováním loutky draka, ale i se samotným autorem loutky – principálem Prouzou a s jeho činností (Macháň, 1935). Adolfu Prouzovi je věnována i krátká rubrika „Z rodiny našich loutkářů“ („Adolf Prouza“, 1935). *Loutkář* později informoval o mukačevských sokolských loutkářích, kteří v režii principála Prouzy uspořádali 19. března josefský kabaret („Sokolští loutkáři v Mukačevě“, 1938).

7.2. Loutkářská činnost osvětových a kulturních institucí

V červenci roku 1922 proběhl v Praze 7. lidovýchovný sjezd Svazu osvětového, na němž Kyril Kochannyj-Goralčuk, osvětový referent z Užhorodu, vystoupil s přednáškou o osvětové činnosti na východě republiky. Zdůraznil nutnost návaznosti loutkářského umění na divadelní tradici Podkarpatské Rusi, skrze níž u místních probudil zájem o jiné podoby loutkového divadla: „(...) zbytky vánočních her byly znova uvedeny v život, ale použito se přenosného divadélka pro vzbuzení zájmů o jiné hry. Přešlo se k dětským hrám lidovým, až konečně se podařilo vylákati i dospělé na jeviště“ („Snahy a směry naší lidové výchovy“, 1923).

Kochannyj-Goralčuk se lidovýchovné práce na Podkarpatské Rusi ujal po řediteli Rozvodovi. S čtrnáctičlenným sborem přednášečů, vybaven 12 skioptikony²⁷, přenosným biografem a třemi loutkovými divadly cestoval do vzdálených míst Podkarpatské Rusi. Loutky jednoho z divadel „po zdejšímu“ oblékl malíř prof. Čermák. Loutkové divadlo bývalo „osou večera“, protože jak zmiňuje Boh. Kočí v periodiku Čas, „zejména Kašpar, který často skrývá pedagogické jádro do svých žertovných vět, je předmětem radostné pozornosti. Vypravuje např., jak byl v Americe, co tam viděl, jaký že je tam spořádaný život a jak tam pěkně posílají děti do škol“. Osvětový večer býval zahajován filmem, po loutkovém představení následovala přednáška, recitace nebo zpěv a nakonec veselý, spádový film („Podkarpatská Rus“, 1924).

Zajímavým svědectvím a zároveň dokladem seznamování Rusínů s českým loutkovým divadlem je článek Pavla F. Kratochvíla, „Loutky v Podkarpatské Rusi“, otištěný v *Loutkáři* v

²⁷ Skioptikon neboli Laterna magica – jednoduchý přístroj na diapozitivy. Obvykle dřevěná skříňka se zdrojem světla a vydutým zrcadlem za ním, jež paprsky soustřeďovalo do otvoru s čočkou. Před čočku se zasouvaly skleněné destičky s malovanými obrázky, které byly následně přes objektiv promítány ve zvětšené podobě na stěnu („Laterna magica“, 2001).

roce 1923. V něm autor popisuje situaci na východě republiky, zdůvodňuje své rozhodnutí uspořádat pro Rusíny loutkové představení, popisuje proces tvorby divadla, dekorací i loutek a následné představení v přeplněné „klasse“ bývalé „Reformatus episkoly“, a konečně i pozitivní reakci publika²⁸. V závěru článku apeluje na politické činitele a pedagogy, aby vzali v potaz loutkové divadlo jako ideální prostředek pro výchovu a vzdělávání „*Chceme probudit národně i sociálně tyto – maďarskými vlivy – zaostalé kraje a jejich lid. Nikdo to lépe nevykoná, nežli družina Kopeckého!*“ (Kratochvíl, 1923).

Kulturní a osvětová činnost na Podkarpatské Rusi byla do velké míry propojena s činností na Slovensku. Nejen kvůli geografické blízkosti obou regionů, ale také kvůli velmi podobným počátečním podmínkám. Na Slovensku, stejně jako na Podkarpatské Rusi, nebylo k roku 1919 evidováno ani jedno stálé loutkové divadlo.²⁹ Jindřich Květ ve svém rozsáhlém článku „Deset roků loutkářství na Slovensku“ (Květ, 1928) popisuje začátky loutkářství v regionu následovně: „*Nevěděli jsme o slovenském loutkářství ničeho víc, nežli co jsme vyčetli z*

²⁸ „*Když's mezi tyto lidi vkročil, cítils, že, ač s tím vším, čím se zabývají, jsou spokojeni, že by přece rádi slyšeli něco nového, že by se rádi něco dověděli, o něčem se poučili. Tak se zrodila myšlenka: Nějak jim pomoci! Ale jak? Něco jim vykládat, když's zápasil s několika výrazy jejich primitivní řeči, plné rusismů, polonismů, a hlavně maďarštiny? Nebo snad něco jim čísti? Spisovné slovenštině rozumějí mnozí asi stejně jako češtině. A pak. Všichni obyvatelé valalu jsou děti v tom nejvlastnějších slova smyslu. Rozdíl je jen ve stáří, že jsou děti dospělé a děti nedospělé.*

(...) opona? Kus plátna, jež minulou neděli jedna děvka přinesla, na něž jsem modrou a červenou tužkou namaloval cosi, co mělo představovat zahradu...

Divadélko samo? K jeho sestavení výborně posloužila šindelná prkénka.

(...) Když jsme zakryli okna a ve třídě se setmělo, všichni ztichli, upřeně se dívající na primitivní oponu, za níž čekali zjevení. (...) Toho divení, když se na scéně, představující les – vytvořili jsme si jej z čerstvých větviček – objevil se Plaváček, jehož veliká hlava vyřezaná ze zmodravší již brambory ostře se odrážela od žlutého pláště (...).

(...) Nejvíce se však líbil Děd Vševed, jež samotného jsme robili celé jedno odpoledne. Výborně posloužila obtloustlá kukuřičná palice, jíž jsme na jednom konci rozřízli, vlákna, obalující semena vyhrnuli ven, (...), na palici samu namalovali tvář, připevnili plášť, (...). (...) Děd Vševed se zaskvěl ve vsi své kráse. Byl tak dokonalý, že „chlapi“ přes celý týden řešili problém: je to z tengerice a chodzí to po perkynku...?

(...) Na rychlo sepsaná hra ubíhá, diváci dospělí i nedospělí se s loutkami smějí, litují, podivují se, nejvíce vyvalují oči, každá i chatrně podaná charakteristika odráží se zřetelně v jejich tvářích.

(...) Druhého dne ráno přinesli nám dva „chlapi rušňáci“ pár „kurčat“. Mačkají klobouky a s takovou ponížeností, již jedině Maďaři dovedli zneuctívat lidi, mne prosí, abych jim taky ve škole zahrál, že prý „chlapi“ kázali, že to v „nedělu bolo bars šumné“.

²⁹ Za zmínku stojí, že na Slovensku byla tradice kočovných loutkářů. Za dob monarchie sem mnozí čeští (často spíše česko-slovenští) kočovní loutkáři zajížděli: Dubští (kteří navštívili i Podkarpatskou Rus), Koutští, loutkář Homolka, rodina Stražanových, bratři Jan a Jaroslav Noví a jiní (Hledíková-Polívková, 2006). V době sepsání článku Květ, dle výsledků dotazníkové akce, eviduje na Slovensku, kromě loutkářské rodiny Stražanových také Karla Kluckého (či Kludského), Josefa Vodála, který se přiznal do rodiny Dubských, bratry Alexandra a Pavla Nosálkovi, loutkáře Kotvu, Josefa Macechu a „Žanka“ (Jana) Jaroše. Se starými loutkami českého původu jezdil na Slovensko maďarský loutkář Vizváry (Květ, 1928).

předmluvy Dra Jindřicha Veselého, předeslané prvnímu svazu sbírky Slovenské lútkové hry, vyšlé r. 1919. Věděli jsme, že musíme začít pracovat, že nesmíme ztrácet času, ale nikdo nám nedovedl poradit, jak začít a kudy do toho.“

Úkolu vychovat nové loutkáře na východě republiky se ujal Osvetový Sváz v Bratislavě. Do prvního kurzu s názvem „Vzdělávací kurs osvětových činovníků ze Slovenska a Podkarpatské Rusi“, pořádaného Československým Z. V. Velitelstvím ve dnech 15. 11 – 4. 12. 1920, byla z podnětu svazu zařazena přednáška o loutkovém divadle. Od roku 1922 pak probíhaly z iniciativy Osvetového Svazu bezplatné Kurzy pro osvětové pracovníky z venkova, jejichž náplní byly vedle přednášek i praktické ukázky loutkoherectví (Květ, 1928).

Z článku Jindřicha Květa bohužel nelze jednoznačně poznat, kterých dalších kurzů se účastnili vedle Slováků i budoucí loutkáři z Podkarpatské Rusi.³⁰ Osvetový Sváz pořádal např. bezplatný „Kurs pro osvětové pracovníky z venkova“, zorganizoval v roce 1926 „Sjezd osvětových pracovníků ze Slovenska“, o rok později „Sjezd lidovýchovných pracovníků na Slovensku“ a další. V úředních statistikách, které v závěru článku Květ uvádí, ovšem neopomíjí zmínit informace o stavu loutkářství na Podkarpatské Rusi, lze tedy zapojení Podkarpatské Rusi do většího počtu kurzů a akcí predikovat. Daná statistika přináší přehled počtu sehraných loutkových představení v jednotlivých župách³¹ v letech 1923, 1924 a 1926. V župách Podkarpatské Rusi bylo zaznamenáno 131 loutkových představení, všechna pouze v posledním sledovaném roce. V obci Rahovo³² bylo sehráno 14 loutkových představení, v Sevljuši³³ 11, v obci Volovoje³⁴ 58 loutkových představení. V Mukačevu 14, v obci Rosvigovo 3, ve Svaljavě 2, v obci Tiačevo³⁵ 2 a ve Verečkách Nižních 19 loutkových představení. V Užhorodě bylo sehráno 8 loutkových představení.

Snahy směřovat loutkové divadlo i k dospělým divákům byly zaneseny do sbírky zákonů už v roce 1919. Zákon ze dne 7. 11. 1919 č. 67 Sb, z. a n. ukládal ministerstvu školství a národní osvěty péči o občanskou výchovu dospělých. Na základě toho byly zřízeny okresní osvětové sbory v soudních okresech a městské osvětové sbory v obcích nad 10 000 obyvatel. Z výročních

³⁰ Bližší informace se mi z časových důvodů a v důsledku karanténních opatření nepodařilo dohledat. Jedná se o předmět dalšího bádání.

³¹ Župy, regionální jednotky územní správy a samosprávy, existovaly v Československu do roku 1928, kdy bylo župní zřízení nahrazeno zřízením zemským („Župy v Československu“, 2001).

³² aktuální název: Rachiv

³³ aktuální název: Vinohradiv

³⁴ aktuální název: Mižhirja

³⁵ aktuální název: Ťačiv

statistik publikovaných v České osvětě se dozvídáme o počtech loutkových představení pro dospělé. Dle těchto údajů bylo osvětovými sbory v roce 1925 v Čechách sehráno 2 504 českých loutkových představení pro dospělé a 115 německých. Na Moravě 1 098 českých a 18 německých, ve Slezsku 490 českých, 25 německých, na Slovensku 331 českých a 13 německých a na Podkarpatské Rusi bylo sehráno 80 českých loutkových představení pro dospělé a žádné německé³⁶. Nejedná se ovšem o úplné údaje, jak upozorňuje v závěru přehledu autor článku, Jindřich Veselý. „*Přáli bychom si, aby Česká osvěta otiskla jednou úplnou statistiku loutk. her, nejen osvět. sborů a komisí!*“ (Veselý, 1928). Za rok 1932 bylo v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku sehráno celkem 8 960 loutkových představení, o 319 více než v roce 1930, ačkoli, jak uvádí *Loutkář*, ten rok nebyla započítána činnost osvětových sborů na Podkarpatské Rusi, které v roce 1930 sehrály 143 loutkových her („Loutkové divadlo ve službách veřejné osvětové péče“, 1934).

Z dalších kulturních organizací na Podkarpatské Rusi, věnujících se na loutkovému divadlu, stojí za zmínku činnost Slovanských besed. 1. května 1932 uspořádala Slovanská beseda v Kamenici nad Uhom loutkové představení „Čarodějný mlýn“³⁷. 10. ledna 1937 bylo v Užhorodě-Radvance Slovanskou besedou uspořádáno slavnostní představení pro dospělé. Jednalo se o loutkovou hru od E. Skálové, „*Jiříkův Štědrý den*“. Jak uvádí *Loutkář* („Loutková hra *Jiříkův Štědrý den*“, 1937), do divadla se sjelo mnoho vzácných hostů, v čele s guvernérem Podkarpatské Rusi, Konstantinem Hrabarem. V proslovu před začátkem představení dr. Benda zdůraznil kulturní význam loutkového divadla na Podkarpatské Rusi. Z podnětu prof. Kaizla bylo dohodnuto, že soubor se svým loutkovým divadlem navštíví v následujícím roce podkarpatoruský venkov. Zda v roce 1938 soubor zájezdy podnikl, se mi nepodařilo dohledat. Je ovšem patrné, že byla snaha navázat skrze loutkové divadlo užší styky české menšiny s Rusíny.

³⁶ Co se jednotlivých žup na Podkarpatské Rusi týče, ve Velkém Sevljuši (dnes Vinohradiv) bylo sehráno 33 loutkových představení pro dospělé. V Mukačevu 41 představení a v Užhorodě 6.

³⁷ Národní muzeum, Divadelní odd.: sbírka plakátů, DNM P-7-A-367-sine, dostupné zde: <https://www.amaterskedivadlo.cz/main.php?data=multimedia&id=26839>

7.3. Loutkářství v tělovýchovných jednotách

V rámci spolkových loutkových divadel jsem se rozhodla v této práci zaměřit na činnost Československé obce sokolské (ČOS). Mezi tělovýchovnými jednotami byl Sokol v loutkářství zdaleka nejaktivnější³⁸, a to jak v celém Československu, tak i na Podkarpatské Rusi.

Počet sokolských loutkových představení, pořádaných v celém Československu od roku 1921³⁹, každoročně vzrůstal. Zatímco v roce 1921 bylo sehráno 1 635 loutkových představení, v roce 1924 to bylo 3 258 a v roce 1928 4 784 představení (Mráz, 1929). V roce 1929 bylo sehráno 5 122 loutkových představení (Mráz, 1930). Ze statistik je patrné, že nebyla hrána představení pro dospělé členy Sokola.

V roce 1930 bylo v celkem 785 sokolských jednotách v Československu sehráno 6 219 loutkových představení (Veselý, 1932). V následujícím roce bylo sehráno 6 916 a o rok později, v roce 1932, 7 279 loutkových představení (Mráz, 1933).

Vzdělávací statistika za rok 1936 evidovala 857 sokolských loutkových scén a celkem 6 682 představení.⁴⁰ Počet loutkových divadel po maximu z let 1933 a 1934 poklesl, přesto oproti roku 1935 bylo v roce 1936 evidováno o 3,7 % více loutkových představení (Malík, 1937). V roce 1937 sokolské loutkářství zaznamenalo další pokles (z 857 loutkových divadel v roce 1936 na 827 a z celkového počtu 6 682 sehraných představení na 5 733), které Jan Malík zdůvodňoval zhoršenou hospodářskou a hlavně politickou situací (Malík, 1938).

³⁸ Referent státní osvětové služby v Táboře, Antonín Švec, uvedl k počtu loutkových divadel tělovýchovných organizací v celém Československu následující: „*Téměř 1000 loutkových divadel Sokola, téměř 200 loutkových divadel Dělnických tělocvičných jednot a více než 150 loutkových divadel Orla (mimo divadélka škol mateřských, obecných, měšťanských, středních a spolků speciálně loutkářských)*” (Švec, 1936).

³⁹ Statistická data o vzdělávací činnosti má Sokol až od roku 1921.

⁴⁰ Jako příklad uvádím údaje o celkové osvětové činnosti za rok 1936. Ve všech svých složkách (tj. v jednotách, okrscích, župách i v ústředí) Sokol uskutečnil za daný rok celkem 157 537 vzdělávacích podniků. Převažoval počet proslovů (téměř 70 % z úhrnu podniků), následovala divadelní představení (5,9%), loutková představení (4,2 %), besedy, akademie a literární večery či matiné (3,5 %), debaty, schůzky a rozhovory (3,1 %), zvláštní oslavy (2,5 %), poučné vycházky (1,5 %), samostatně promítané kulturní a výchovné filmy (1,0 %), atd. Mezi veřejnými sokolskými podniky, přístupnými mládeži, tvořila loutková představení bezmála třetinu (31,9%), (Malík, 1937).

Na Podkarpatskou Rus se první členové Sokola dostali v řadách legionářů v lednu 1919. V listopadu t. r. byla v Užhorodu založena první Sokolská jednota. V následujícím roce byla sokolská župa Podkarpatské Rusi rozdělena na tři okrsky – užhorodský, mukačevský a ťačovský. Do poloviny třicátých let bylo na Podkarpatské Rusi založeno celkem 18 sokolských jednot⁴¹, čítajících dohromady 7 211 členů⁴² (Kuštek, 2019).

ČOS vedla podrobné statistiky zaznamenávající činnost v jednotlivých župách. Vedle tělovýchovné činnosti byla zaznamenávána i činnost osvětová. Tyto statistiky, publikované následně v *Sokolském vzdělavateli*, *Sokolském věstníku* a (v případě loutkářství) i v *Loutkáři* jsou dokladem postupného rozšiřování českého loutkářství spolu se spolkovým životem do nejvýchodnější země republiky.

Z článku Jindřicha Veselého v *Sokolském vzdělavateli* (Veselý, 1929) víme, že v roce 1928 bylo nejvíce loutkových představení sehráno sokolským divadlem v Užhorodu, celkem 34 loutkových představení za průměrné účasti 175 dětí a 50 dospělých, a s průměrných příjmem 115 Kč. Druhé nejaktivnější sokolské divadlo bylo v Chustu, kde loutkáři sehráli 22 představení za účasti průměrně 130 dětských a 45 dospělých diváků. Průměrný příjem divadla činil 110 Kč.

V roce 1930 bylo v župě Podkarpatské Rusi evidováno 10 sokolských loutkových divadel a jimi sehraných 91 divadelních představení⁴³ (Veselý, 1932).

Na odborové schůzi sokolských loutkářů dne 18. října 1930 v Užhorodě byl župním loutkářem zvolen bratr Josef Tomášok⁴⁴ z Užhorodu, jeho náměstek: br. Josef Cmíral z Užhorodu, členové

⁴¹ V Užhorodu, Mukačevu, Berehovu, Sevljuši, Chustu, Ťačevu, Perečíně, Velkém Berezném, Svaljavě, Čopu, Jasini, Rachovu, Dovhém, Velkém Bočkově, Slatinských Dolech, Buštinu, Iršavě a Svobodě (okres Berehovo), (Kuželová, 2016).

⁴² Z toho 2 832 mužů, 1 940 žen a 2 439 členů z řad dorostu a žáků (Kuštek, 2019).

⁴³ Východoslovenská sokolská župa, která byla s podkarpatoruskými loutkáři v úzkém kontaktu, evidovala k roku 1930 11 loutkových divadel a 140 loutkových představení. V Prešově sokolští loutkáři hráli pro učitelstvo šarišských škol a součástí byl i výklad o zřízení loutkového divadla (Veselý, 1932). O propojení slovenských a podkarpatoruských loutkářů se dozvídáme i skrze úmrtí loutkáře Jaromíra Vondrušky, zřizovatele sokolského loutkového divadla v Košicích: „*Nevelký sál Sokola, kde se neděli co neděli hraje, bývá přeplněn dětmi českými, slovenskými i maďarskými. Loutková družina principála Vondrušky hrávala pravidelně i do rozhlasu a rozšířila takto svoji záslužnou působnost na celé Slovensko a Podkarpatsko*“ (Oravcová, 1931).

⁴⁴ Nacházela jsem různé varianty tohoto jména, nejčastěji „Tomášek“.

výboru: za I. okrsek: br. Trávníček z Vol. Berozného, za II. okrsek br. Květoň z Mukačeva, za III. okrsek bratr Slavík z Chustu (NA 183/900-905)

Dne 13. ledna 1931 byl sepsán řád loutkářského odboru sokolské župy P. Rusi. Loutkářský odbor se zavázal dohlížet nad úrovní loutkových divadel v župě, zřídit pro loutkáře poradnu, knihovnu loutkových her a půjčovnu speciálních pomůcek a loutek. Důraz byl kladen na navazování styků s loutkáři jiných sokolských žup, na pořádání soutěží a loutkářských kurzů. Pozornost měla být věnována loutkám na prstech, maňáskům. V řádu loutkářského odboru podkarpatoruské sokolské župy byly dále zahrnuty informace o správě odboru, o způsobu voleb či o součinnosti odboru s dalšími složkami sokolské župy (NA 183/900-905).

Díky materiálům fondu ČOS dochovaným v Národním archivu v Praze máme přesné informace o stavu jednotlivých sokolských divadel na Podkarpatské Rusi v roce 1930, o počtu představení, návštěvnosti divadel i počtu loutek, kterými soubory sokolských loutkářů disponovaly.

Vedoucím loutkového divadla sokolské jednoty v Užhorodu byl Josef Cmíral, od 8. 12. 1930 Em. Pařízek. Funkci zástupce vedoucí zastával Josef Merta. V průběhu roku 1930 bylo sehráno 21 představení, na jejichž tvorbě se podílelo devět osob. Největšímu úspěchu se těšila Čechova hra „Fiitron“⁴⁵. Sokolské loutkové divadlo v Užhorodě vykazovalo ze všech sokolských loutkových divadel na Podkarpatské Rusi v daném roce nejvyšší průměrnou návštěvnost, 164 dětí a 40 dospělých, a také nejvyšší zisk, 3 090 Kč.

Loutkové divadlo sokolské jednoty v Rachově vedl František Vopěnka, jeho zástupcem byl Jaroslav Ceip. Soubor o deseti členech sehrál za rok 1930 celkem 13 představení, z nichž nejúspěšnějšími byly Schweigstillový hry „Jak Kašpárek napálil čerty“ a „Na stříbrné pavučině“. Představení navštěvovalo průměrně 35 dětí a 4 dospělí.

Šestičlenný soubor sokolského loutkového divadla ve Slatinských Dolech vedl Josef Košárek, pozici zástupce vedoucího zastával Alois Škoda. Ve sledovaném období soubor sehrál celkem 12 představení a největší úspěch sklidil se zpracováním Schweigstillový hry „Čerti na hradě“. Průměrná návštěvnost představení byla v porovnání s ostatními loutkovými divadly nejmenší,

⁴⁵ Hru s tímto názvem se mi ovšem nepodařilo nikde dohledat.

pouze 10 dětí a 20 dospělých, možným důvodem nízké návštěvnosti mohla být vzdálená sokolovna, což také loutkáři ze Slatinských Dolů uváděli jako hlavní problém divadla. Z výtěžků z představení soubor splácel dluhy sokolské jednotě.

Loutkové divadlo ve Velikém Bočkově sehrálo pod vedením Karla Vrbackého a jeho zástupce Antonína Vlčka celkem 10 představení. Soubor tvořilo 16 členů a na jejich představení se průměrně dostavovalo 60 dětí a 20 dospělých. Nejúspěšnějšími kusy byla Vopršalova „Domovina“ a „Honza pánem“ od J. Drozda. Za největší nedostatek divadla soubor v dotazníku označil nezájem „ruského“ publika o české hry a chybějící hry v jazyce podkarpatoruském.

Soubor sokolského loutkového divadla v Perečíně vedl Oldřich Zima za pomoci Marie Štraubové. Osmičlenný soubor sehrál v roce 1930 devět představení. Jako nejúspěšnější hru soubor uvedl Stoklasovu „Princeznu pampelišku“ a Průchovu hru „O zakleté labuti“. Průměrná návštěvnost představení činila 100 dětí a 15 dospělých. Perečínské loutkové divadlo vykazovalo za daný rok příjem 688,05 Kč. Výhodou perečínského loutkového divadla byl zájem české školy, nevýhodou pak nevhodná místnost a chybějící župní knihovna.

Iršavské loutkové divadlo pod vedením Antonína Rukavičky a jeho zástupce Miloše B?rovky⁴⁶ sehrálo za rok 1930 celkem 9 představení. Největší úspěch osmičlenný soubor sklídil Vopršalovou hrou „Učeň černokněžníkův“ a pohádkou „Kašpárek jenerálem“ od Šellera. Představení i přes nezájem židů, což soubor uvádí jako největší nedostatek divadélka, navštívilo průměrně 100 dětí a 10 dospělých.

Sokolské divadlo v Sevljuši, čítající devět členů, vedla Anežka Vaňková, jejím zástupcem byl Jiří Zima. Pro průměrný počet 48 dětí a 10 dospělých sehráli celkem 8 her, z nichž nejúspěšnější byla hra „Za štěstím“ Habusbergové. Divadelní představení soubor hrál ve vlhké a studené tělocvičně české školy a tento nevyhovující prostor v dotazníku uváděl jako největší problém souboru.

Sokolské loutkové divadlo v Chustu vedl Václav Slavík se svým zástupcem Josefem Šebkem. Za rok 1930 desetičlenný soubor vykázal celkem 7 divadelních představení, které navštívilo průměrně 100 dětí a 25 dospělých, za úspěšná soubor označil všechna sehraná představení,

⁴⁶ Nečitelné.

především ale Sojkovu hru „Učeň černokněžníků“. Veškerý příjem divadla soubor použil na zaplacení dluhu jednotě, který představoval 1 200 Kč. V dotazníku soubor vyjádřil obavu o budoucnost divadla, protože v budově školy, v níž hráli, dostali výpověď.

Sokolské loutkáře ve Velkém Berezném vedl Josef Trávníček, jeho zástupcem byl Václav Ambrož. Soubor čítal pouze čtyři členy a v roce 1930 sehrál dvě představení. Představení se účastnilo v průměru 70 dětí a 10 dospělých.

Berehovské sokolské loutkové divadlo bylo založeno v roce 1930 a šestičlenný soubor pod vedením Václava Kouby začal hrát začátkem roku 1931.

Sokolská jednota v Jasini nedisponovala vlastním loutkovým divadlem. Vypůjčovala si jej od bratra Holešovského.⁴⁷

Vlastní loutkové divadlo nevykazovala ani sokolská jednota v Mukačevu. Členové jednoty se podíleli na loutkových představeních, pořádaných čsl. legionáři. Z dotazníku se dozvídáme o chystaném jednání o převzetí legionářského loutkového divadla sokolskou jednotou.

Informace o vybavení divadel, spolu s výše uvedenými počty diváků a ziskem divadel uvádím pro větší přehlednost v tabulce č. 1 níže.

⁴⁷ Viz příloha (obr. č. 13) – Na fotografii dcera ředitele Holešovského s Alšovým rodinným loutkovým divadélkem.

Sokolská jednota	počet představení	počet osob podílejících se na představení	vybavení divadla			průměrná návštěvnost		čistý výtěžek		
			výška loutek (cm)	příbylo loutek	celkový počet loutek	děti	dospělých	Kč	z toho na inventář	na jiný účel
Užhorod	21	9	50	9	36	164	40	3090	3000	--
Rachovo	13	10	35	2	36	35	4	--	--	--
Slatinské Doly	12	6	52	16	--	10	20	600	537	splacení dluhů jednotě
Veliký Bočkov	10	16	50	11 + 5 hlav	18	60	20	žádný	nakoupeny loutky a hry, zůstal dluh	
Perešín	9	8	35	4	11	100	15	688,05	659,1	--
Iršava	9	8	25	5	20	100	10	270	270	--
Sevljuš	8	9	60	--	12	48	10	490	270	250 (otop, úklid)
Chust	7	10	55	--	24	100	25	Veškerý příjem použit na zaplacení dluhu. Jednotě dluží 1200 Kč		
Velký Berezny	2	4	25	--	28	70	10	25	25	--
Berehovo	--	6	--	11	--	--	--	--	--	--
Jasina	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Mukačevo	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Tabulka 1 Vybavení, návštěvnost a příjmy sokolských loutkových divadel (zdroj: NA 183/900-905)

Výběr her podkarpatorských loutkářů se víceméně nelišil od repertoáru loutkových divadel v Čechách a na Moravě. Z přehledu činnosti jednotlivých souborů za rok 1930 je zřejmé, že se největší popularitě těšila díla českých autorů a lze předpokládat, že české loutkové hry v repertoáru převažovaly.

Analýze těchto her se ve své diplomové práci věnuje Veronika Kuželová (2016). Zmiňuje výběr ryze českých her a tematickou odlišnost těchto her od literární tradice Rusínů. K tématice rusínských pohádek uvádí Kuželová následující: „*Pohádky pro Rusíny jsou příběhy o chudých lidech z hor, kteří přechytračili bohaté pány, anebo svou bodrou duší pomohli nějakému zvířeti, které se jim odvděčilo.*“ Následně zmiňuje absenci čertů a jiných nadpřirozených bytostí v rusínských pohádkách. Poslední tvrzení Kuželové, tedy absenci nadpřirozených bytostí v pohádkách na Podkarpatské Rusi, lze snadno vyvrátit. V lidovém loutkovém divadle, v tzv. vertepu, jemuž věnuji v této práci jednu kapitolu, postava čerta běžně vystupuje. Čerta či ďábla nalézáme i v podkarpatorských pověstech, např. v národní pověsti „Jak povstaly Maramorošské hory“ (Vološin, 1926), z dalších příběhů, v nichž se objevuje postava čerta, mohu uvést ústně předávanou verchovinskou pohádku „Čert a cikán“, která vyšla v prvním čísle prvního ročníku *Českého čtení* („Čert a cikán“, 1925). Nadpřirozené bytosti podkarpatorského folkloru nacházíme i v tvorbě ukrajinského spisovatele Mychajla Kocjubynského, který při psaní románu *Stíny zapomenutých předků* vycházel z lidového vyprávění a folkloru Huculů.

V rubrice Hlídka sokolských loutkářů v *Loutkáři* nacházíme zmínku o potřebě Sokolské župy Podkarpatské Rusi hrát rusínsky. Tuto potřebu ostatně vyjadřoval i soubor sokolských loutkářů ve Velkém Bočkově. Pro tento účel bylo rozhodnuto přeložit několik her, zejména od Beneše Buchlovana („Desítka her pro maličké“), Brožové („Vodník a Kašpárkův běloušek“), od Stoklasa („Král Ječmínek“), Průchy a dalších autorů her pro loutková divadla („Sokolská župa Podkarpatské Rusi“, 1930).

Statistická data k činnosti sokolských loutkářů na Podkarpatské Rusi pro ostatní roky nejsou zdaleka tak podrobná jako výše uvedené údaje k roku 1930. S největší pravděpodobností se také jedná o neúplné údaje. Tak např. mapa „Stavu sokolských lútkových divadiel na Slovensku a Podkarp. Rusi v roku 1931“ evidovala na Podkarpatské Rusi divadla na následujících místech: Užhorod, Chust, Velký Bočkov, Berehovo a Velký Berezný (Stíbal, 1932). V přehledu sokolského loutkářství na Slovensku za rok 1932, otištěného v *Loutkáři* („Sokolské lútkárstvo na Slovensku“, 1933), je v župě Podkarpatské Rusi evidováno deset loutkových divadel a dvacet jimi sehraných loutkových představení (o jedenáct představení více než v roce 1931). Na základě informací z dotazníků bylo dále zjištěno, že se ve většině divadel hrálo střídavě slovensky a česky, na Podkarpatské Rusi navíc „rusky“⁴⁸.

Loutkáři Podkarpatské Rusi měli společné zástupce se slovenskými loutkáři v Loutkářském soustředění při Masarykově lidovévýchovném ústavu, kde byly zastoupeny hlavní loutkové scény v Praze (Říše loutek, Umělecká výchova, Sokol v Libni a Dělnická akademie), hlavní venkovské (tj. mimopražské) scény (Plzeň, Turnov), profesionální lidoví loutkáři, Československá sokolská obec⁴⁹ (zde byli zástupci za jednotlivé země, tedy za Čechy, Moravsko-slezskou zemi a za Slovensko a Podkarpatskou Rus⁵⁰), Dělnické tělocvičné jednoty, Československý Orel (zástupci dle zemí⁵¹), Svaz Národních jednot a Matic ČSR (také zástupci za jednotlivé země⁵²), („Loutkářské soustředění“, 1932).

ČOS po vzoru ústředního Loutkářského soustředění začala pořádat loutkářské školy. První z nich se konala v Praze ve dnech 5. a 6. září 1931. Zúčastnilo se jí 196 posluchačů ze 45 žup.

⁴⁸ Myšleno „rusínsky“. V dobovém tisku se jazyk Podkarpatské Rusi neoznačoval jako rusínština, ale buď jako jazyk ruský nebo jazyk podkarpatoruský.

⁴⁹ Kmenovým členem Masarykova lidovévýchovného ústavu se ČOS stala v roce 1929.

⁵⁰ Slovensko a Podkarpatskou Rus zastupoval v roce 1932 Jozef Stíbal, náhradníky byli: V. Havlíček, N. Krupka.

⁵¹ Zástupcem za Slovensko a Podkarpatskou Rus byl František Hošek.

⁵² Za Slovensko a Podkarpatskou Rus: dr. Met. Bella, prezident Zemědělské rady, dr. V. Brstenský, hlavní tajemník Obchodní komory a Fr. Urbánek, spisovatel.

Ze župy Podkarpatské Rusi byli vysláni 2 posluchači („První loutkářská škol ČOS“, 1931). Zástupci podkarpatoruských loutkářů se účastnili i loutkářské školy, probíhající v Praze ve dnech 30. dubna až 2. května 1937⁵³.

Loutkářské soustředění pravidelně rozdávalo uznání za „*činnost na poli čsl. loutkářské kultury a její organizaci*“. Na Podkarpatské Rusi bylo toto uznání uděleno loutkovému divadlu Dělnické Akademie⁵⁴ v Užhorodě. Oceněn byl i Jozef Stíbal, redaktor zastupující Slovensko a Podkarpatskou Rus při Loutkářském soustředění („Uznání loutkářského soustředění“, 1933). Za následující rok, 1933 získal uznání Loutkářského soustředění loutkářský odbor ČOS v Mukačevě („Výroční zpráva MLÚ“, 1934).

Sokolská loutková divadla neorganizovala loutková představení pouze pro sokolskou mládež, ale i pro širokou veřejnost. Šlo zároveň o vhodný způsob, jak získat v dětských řadách více zájemců o členství v Sokole. Kašpárek měl na děti se svými proslovy mnohem větší vliv než cvičitelé a vzdělavatelé, byl proto využíván např. ke zvýšení docházky dětí na cvičení. V letáku loutkářského odboru Sokola v Užhorodě, který byl otištěn v *Sokolském vzdělavateli* („Sokolský Kašpárek chce pomáhati rodičům při výchově dětí“, 1932), je rodičům nabízeno, aby využili vlivu Kašpárka, zasluhuje-li jejich dítě pochvaly nebo naopak pokárání. „*Stačí, napíšete-li jen na př.: Nechce jísti polévku. Nejde ze školy přímo domů. Neučí se počtům a pod. Vhod'te lístek do poštovní schránky našeho principála ředitele Pařízka. Náš Kašpárek si již věc upraví a při nejbližší příležitosti na scéně dá naučení. (...) Máme tolik pedagogického taktu, že nikdy Vaše dítě nepostavíme na pranýř hanby a výsměchu, ale podáme naučení takovým způsobem, aby dítě Vaše poznalo, že podobným způsobem zarmucuje své rodiče, sebe přivádí do neštěstí.*“

V roce 1936 byly do programu sokolského Sjezdu župních loutkářských důvěrníků zařazeny vedle zpráv o činnosti za uplynulý rok, pracovního rozvrhu na další období či župních a ústředních loutkářských škol a soutěží, i zájezdy na východ republiky („Sjezd župních loutkářských důvěrníků“, 1936). Dle doporučení sokolským loutkovým divadlům měl Kašpárek upozornit děti na možnost zakoupení pokladničky, vyrobené nezaměstnanými dělníky z Valašska, a vyzvat je ke spoření, aby se společně se Sokoly mohly v létě podívat na Slovensko a Podkarpatskou Rus („Sokolským loutkovým divadlům doporučujeme“, 1936).

⁵³ Loutkářské školy probíhaly každoročně, zda se i ostatních škol účastnili loutkáři Podkarpatské Rusi se mi ze studovaných periodik nepodařilo zjistit.

⁵⁴ Dělnická (Masarykova) akademie byla osvětovým ústředím Československé sociálně demokratické strany dělnické.

Cílem chystaných zájezdů členů ČOS na Slovensko a Podkarpatskou Rus bylo sblížit český národ se Slováky a Rusíny. V lednu roku 1936 proběhla Mimořádná škola ČOS o Slovensku a Podkarpatské Rusi, část věnovaná Podkarpatské Rusi se uskutečnila v Brně (o Slovensku bylo referováno v Praze), protože se na zájezd do nejvýchodnější země republiky chystaly moravskoslezské župy. Programu se účastnilo 235 posluchačů z 12 moravskoslezských žup. Přednášky přednesli sokolští pracovníci z Užhorodu: vzdělavatel Sokolské župy Podkarpatské Rusi, V. Ambrož, místostarosta J. Géryk, župní jednatel Vaněk a starosta Sokola v Užhorodu, policejní ředitel Herr („Druhá část školy ČOS“, 1936).⁵⁵

V následném hodnocení zájezdu moravskoslezských žup na Podkarpatskou Rus V. Ambrož konstatoval, že výsledky působení zájezdu bude možné sledovat až s odstupem, zatím na venkov málo proniklo sokolské hnutí. Sokolové ovšem slíbili postavit u Užoku památník obětem světové války, což by, dle slov Ambrože, jistě sblížilo Rusíny se sokolstvem („Co nového ve vzdělávací činnosti“, 1936).

Předsednictvo Ševcovy župy se usneslo, že po zájezdech na Podkarpatskou Rus budou dál v kontaktu s místními jednotami, zvláště pak s jednotou v Mukačevě. Bylo rozhodnuto zasílat na vánoce na východ republiky dárky (oblečení, cvičební úbory), objednávat tamní keramické výrobky – pro podporu průmyslu, a organizovat výměnné pobyty podkarpatoruské a moravské sokolské mládeže („Co nového ve vzdělávací činnosti“, 1936).

Jak jsem zmiňovala na začátku této kapitoly, z tělovýchovných jednot se v této práci zaměřuji pouze na sokolská loutková divadla. Nepochybuji o tom, že i v rámci Československého Orla byla na Podkarpatské Rusi pořádána loutková představení. Pro tuto domněnku hovoří i skutečnost, že v rámci Orla měla Podkarpatská Rus svého zástupce v Loutkářském soustředění při MLÚ. Nakolik ovšem bylo loutkářství na východě republiky v rámci této organizace rozšířeno, bude předmětem dalšího bádání. Pro srovnání zde uvádím statistické údaje Orla a Dělnických tělocvičných jednot v rámci celého Československa.

Orelská statistika za rok 1931 vykazovala 1 017 loutkových představení v celé republice. V článku publikovaném v *Loutkáři* je nízký počet divadel vysvětlován následovně: „*Největší vina je v tom, že nemáme loutkářství organizováno. Orelských loutkářů je málo a jsou roztrženi po*

⁵⁵ O programu zájezdu více v publikaci V. Kuštka, Československý svět v Karpatoch 2 (2019).

celé republice. Jsou se svými snahami často osamoceni v jednotě, tím více pak v okrsku a v župě.“ („Statistika Orla za rok 1931“, 1932).

Dělnické tělocvičné jednoty k roku 1933 evidovaly existenci 204 loutkářských odborů, vlastnicích dohromady 3 650 loutek. V daném roce bylo sehráno celkem 1 523 představení, které navštívilo více jak 12 000 dětí („Hlídka loutkářů Dělnických tělocvičných jednot“, 1935). Jednalo se o značný nárůst v porovnání s daty předešlých let. Např. v roce 1927 Svaz DTJ evidoval 590 sehraných loutkových představení, loutková divadla byla v 90 jednotách („Vzdělávací činnost Svazu D. T. J. roku 1927“, 1929). V roce 1928 704 a v roce 1929 732 loutkových představení (Mašek, 1930).

7.4. Loutková divadla ve školách

„Největšího zdaru se docílí zejména imitací scén historických a themat občanské nauky a výchovy. Dějepis, předmět výlučně dogmaticky přednášený, získá scénickým předvedením nesmírně, občanská nauka a výchova – předmět dosud nedostatečně vymezeného účelu (...) získává loutkovým divadlem jednoznačné názorniny. (...) Děti raději odříkají násobilku Kašpárkovi než učiteli, (...) rády poradí Kašpárkovi, Honzovi a každé ‚hodné loutce‘, jak má napsati pravopisně správně obtížné slovo. (...) Výchovné ruční práce získávají loutkovým divadlem praktický cíl – modelování miniaturních dekorativních předmětů, podlepování kulis, vyřezávání nábytku atd.“ (Multrus, 1932)

Pořizování loutkových divadel do škol probíhalo velmi pozvolna. Nepodařilo se mi dohledat informace, že by v prvních letech existence Československa byla ve školách na Podkarpatské Rusi hrána divadelní představení (výjimkou jsou loutková divadla v rámci putovní školy, o nichž se zmiňuji v předchozích kapitolách). Důvodem byl zřejmě neutěšený stav školství na východě republiky a nutnost vůbec přesvědčit místní o důležitosti posílání dětí do školy. Jsem ovšem přesvědčena, že při důslednějším bádání naleznou informace (byť jich zřejmě nebude mnoho) o školních loutkových divadélkách, zakládaných na samém počátku 20. let.

Věstník Ministerstva školství a národní osvěty v červnu roku 1921 uvedl k loutkářství následující: *„(...) loutkové divadlo i za normálních poměrů může působiti blahodárně, nehledě ani k tomu, že nevyžaduje značnějšího nákladu, že se inventář sám po několika představeních*

zaplatí, ba že lze výtěžku užít pro ošacení mládeže, pro Československý Červený kříž, atd. a k jiným dobročinným účelům. Ještě větší význam má loutkové divadlo v krajích odlehlých, zanedbaných, anebo v územích národnostně smíšených, na Těšínsku, Slovensku a Hlučínsku; tam může mít pořád ten úkol, jaký mělo u nás na začátku 19. století, totiž: zachraňovati národu mrtvé skoro duše, získávati pro národní celek nejmladší generace a udržovati při národním uvědomění i dospělejší“ (Metelka, 1921). Z uvedeného prohlášení je patrná snaha rozšířit školní loutková divadla obecně v celé republice (zvláště pak v pohraničních či chudších regionech), a ačkoli zde není Podkarpatská Rus explicitně zmíněna, lze dané prohlášení vztáhnout i na ni.

Pozornost československé vlády věnovanou loutkářství na východě republiky dokládá i rozhodnutí rozpočtového výboru Ministerstva školství a národní osvěty ze dne 5. 11. 1920 zvýšit položky na loutková divadla na Slovensku a Podkarpatské Rusi na 40 000 korun (Zprávy a poznámky, 1920). Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy ve svém výnosu ze dne 9. května 1923 doporučovalo Civilní správě Podkarpatské Rusi v Užhorodě loutkové divadlo jako velmi dobrý prostředek k propagování hygienických zásad. Pro tento účel byla doporučována hra dr. Drimla, „Bacilínek“ („Zprávy a poznámky“, 1923).

O angažovanosti Civilní správy Podkarpatské Rusi v podpoře loutkářství v regionu svědčí skutečnost, že již v roce 1921 zakoupila Holubinskému okresu⁵⁶ k výchovným účelům kompletní loutkové divadlo („Civilní správa Podkarpatské Rusi“, 1921).

V případě školních loutkových divadel na východě republiky je třeba zmínit činnost Československého červeného kříže, z jehož podnětu byla loutková divadla do škol často pořizována⁵⁷. Ve školním roce 1926–1927 čítal Dorost československého červeného kříže na Podkarpatské Rusi 17 698 členů v celkem 515 třídách a 256 školách. Rozdělení členů dle národnosti uvádím v tabulce č. 2. V celé republice pak bylo 345 920 členů Dorostu Československého Červeného kříže v 13 514 třídách a 5 296 školách („Скільки насъ било въ 1926-27 году?“, 1927).

⁵⁶ Vztahuje se zřejmě k obci Holubyne, nacházející se u Svaljavy.

⁵⁷ O aktivitách Československého červeného kříže více v diplomové práci E. Čeplové (2019), *Sociální situace na Podkarpatské Rusi ve dvacátých letech 20. století: rozvoj sociálních služeb, zdravotnických a vzdělávacích zařízení*.

Národnost	počet členů	počet škol
Rusíni	14 084	196
Čechoslováci	1 802	28
Maďaři	1 582	28
Židé	125	2
Němci	105	2
celkem	17 698	256

Tabulka 2 Rozdělení členů Českosl. Červeného kříže dle národnosti

(zdroj: „Скільки насъ було въ 1926-27 году?“, 1927.)

V organizační části periodika Русское Приложение Журнала „Липа“ („Организаціонная часть“, 1926) je popsána minimální činnost dorostu Československého červeného kříže pro školní rok 1926–1927. Program, skládající se ze čtyř bodů, zahrnoval, vedle péče o nemocného spolužáka, zajištění, aby si každý člen Dorostu denně čistil zuby, a udržování čistoty a pořádku ve škole, také uspořádání alespoň jednoho divadelního představení nebo přednášky.

Děti byly také redakcí časopisu vybízeny, aby pořádaly loutkové představení pro své rodiče a za vybrané peníze nakoupily knihy do společné knihovny („Малый Доростъ!“, 1925).

Z příspěvků učitelů i samotných dětí, otištěných v periodiku, se dozvídáme, že divadelní představení byla opravdu pořádána, často ovšem není upřesněné, zda se jednalo o loutkové divadlo. Explicitně bylo loutkové divadlo zmíněno ve zprávě o besídce Dorostu Československého Červeného kříže ve Svaljavě z prosince 1925, kde byla v rámci programu sehrána dvě loutková představení („Свалявскій Дор. Кр. Кр.“, 1926) a v příspěvku Dorostu rachovské školy, který ve školním roce 1926–1927 připravil loutkové představení „Svatoň a Milena“⁵⁸. Výtěžek byl využit na zaplacení školního výletu chudým spolužákům („Звѣт. Доросту горожаньскоѣ школы в Раховѣ 1927-8“, 1928).⁵⁹

Ve třetím čísle šestého ročníku zmiňovaného periodika byla otištěna loutková hra dr. Karla Drimla „Budulínka bolí zoubek“, přeložená do rusínštiny. Postava Budulínka je v překladu

⁵⁸ Autorkou hry je Vojtěška Baldessari Plumlovská.

⁵⁹ V periodiku nacházíme také jednu, blíže nespecifikovanou, fotografii loutkového divadla Dorostu Československého Červeného kříže – viz obr. příloha (obr. č. 16).

nahrazena Vasilkem a na místo Kašpárka ve hře vystupuje nebojácný chlapec Ivanko. Hra má za cíl zábavnou formou poučit děti o nutnosti zubní hygieny.⁶⁰

Čtenářům rusínské přílohy časopisu *Lipa* byla doporučována i loutková hra „Zlatovláska“, otištěná v periodiku *Radost* („Об’явлене всему Доросту“, 1926)

O školách, aktivních v oblasti loutkářství, se dozvídáme také z periodika *Naše Loutky*. Státní pomocná škola v Sevljuši získala za předplatné 6. ročníku časopisu I. nebo II. série nejmenších Münzbergových dekorací („Premie předplatitelům“, 1931). O dva roky později obdržela sevljušská škola „divadelní knížky loutkové“ („Premie předplatitelům“, 1932). Mezi obdarovanými předplatiteli devátého ročníku byla škola v Močole, která získala čtyřlístek loutkových her („Premie předplatitelům“, 1934)

Ve dnech 18. a 19. října 1930 se v Užhorodu konal loutkářský kurz a zároveň první zemský sjezd loutkářských pracovníků na Podkarpatské Rusi. Sjezdu se zúčastnilo 107 delegátů, mezi nimiž byl i zemský inspektor Vondráček, osvětový referent Kochannyj-Goralčuk a 24 zástupců deseti sokolských jednot. V rezoluci, na které se usnesli členové sjezdu, bylo upozorněno na absenci prostorů ve školách vhodných k umístění loutkových divadel. Bylo požadováno, aby budoucí učitelé byli s technickým, pedagogickým a uměleckým vedením loutkových divadel seznamováni už při studiu. Okresní školní inspektoři byli vyzváni, aby podporovali činnost a zřízení loutkových divadel na Podkarpatské Rusi („Rezoluce I. zemského sjezdu loutkář. pracovníků na Podkarpatské Rusi“, 1931)

Členové sjezdu loutkářských pracovníků oslovili Školský referát a Podkarpatoruský osvětový svaz s žádostí o vydání loutkových her v „podkarpatoruském“ a maďarském jazyce, o zřízení odborné loutkářské poradny, zřizování stálých a putovních loutkových divadel a poskytnutí finanční podpory školám k vybudování loutkových divadel. Požadováno bylo také zřizování loutkových divadel při mateřských školách (tamtéž).

Kromě již zmiňovaného Československého Červeného kříže se školami spolupracoval i Sokol (učitelé byli často členy tělovýchovné jednoty a je tedy pravděpodobné, že měli sokolské divadlo k dispozici). Loutková divadélka byla do škol zapůjčována. Tak tomu bylo např. v

⁶⁰ Přepis hry („Василька болить зубикъ“) uvádím v příloze.

Jasini, kde si místní škola (stejně jako sokolská jednota) půjčovala loutkové divadlo z rodiny ředitele řezbářské školy, Holešovského (Veselý, 1923). Loutková divadelní představení pro školy hráli i loutkáři z řad vojska (jak uvádím výše, v případě Užhorodu loutkové divadlo rotmistrů sídlilo přímo v budově obecné školy). Od pana Vladimíra Kuštka, autora knih *Československý svět v Karpatoch I, II*, mám informaci, že ve 30. letech, v obci Činadievo, hrál učitel československé školy dětem loutkové divadlo (e-mailová komunikace, 4. 3. 2020).

V loutkářských kruzích se značné popularity těšilo gymnaziální hebrejské loutkové divadlo Olam Habulat-Buboth z Mukačeva, založené roku 1933.⁶¹ Prof. Evžen Morvay⁶², mukačevský lékař, navrhl pro divadlo loutky ze židovského života na Podkarpatské Rusi. Jak uvádí *Loutkář*, divadlo si diváky získalo už prvním představením: „*Celé týdny hovořily děti jenom o hlavním představiteli Pikchonim, jakémsi hebrejském Hurvínkovi.*“ Byla hrána hra „Lev hajeled“, tedy hra „Dětské srdce“ od inž. Františka Čecha přeložená do hebrejštiny⁶³, a „Hahamzaab hamaftish shel“, Kopencova hra „Epochální vynález inž. Pyšvejce“. Zřízení loutkového divadla finančně podpořil Pomocný komitét židovských žen v ČSR, který požadoval, aby divadélko jako kočovná scéna šířilo hygienu mezi židovskými dětmi. Z toho důvodu studenti hebrejského gymnázia přeložili některé loutkové hry a výstupy dr. Drimla do hebrejštiny⁶⁴ („Olam Habulat – Hebrejské loutkové divadlo v Mukačevě!“, 1934). Kromě her zdravotnického rázu se v repertoáru divadélka později začaly objevovat i náměty z Palestiny a ukázky z hebrejské literatury („Židovská loutková scéna Olam Buboth“, 1937). Článek informující o židovské loutkové scéně v Mukačevě přinesla v roce 1937 i pražská *Die Welt*.

7.5. Loutkové divadlo v rodinách

Loutkářství se na východ republiky dostávalo i v rámci jednotlivých rodin státních zaměstnanců, učitelů, lékařů či inženýrů. Pořádání loutkových představení bylo vhodným způsobem, jak zabavit děti nejen své, ale i děti známých a sousedů. O těchto loutkářích jsem nacházela pouze kusé informace (proto i tato kapitola je spíš soupisem nalezených informací,

⁶¹ Jednalo se o jednu ze dvou hebrejsky hrajících loutkových scén v Československu. Druhá vznikla v Brně roku 1937 pod vedením Waltera Freuda a nesla název Makkabi Hacair (Malík, 1948).

⁶² jiná varianta jména: Morway

⁶³ Ing. František Čech, zakladatel loutkového divadla Národní jednoty v Olomouci – Hejčíně udržoval s židovským mukačevským divadlem korespondenční styky. Evžen Morvay do Olomouce zaslal několik exemplářů hebrejského překladu Čechovy hry „Dětské srdce“ (Zlámalová, 1979).

⁶⁴ Fotografie loutek hebrejského loutkového divadla – viz příloha (obr. 14, 15)

než uceleným textem) a jediným způsobem, jak o rodinných divadélkách získat více informací, bude dohledat pamětníky a potomky těchto rodin. Soudě podle dosud vyhledaných informací a rozhovorů, na základě nichž jsem sepsala tuto kapitolu, bude další bádání velmi zajímavé a přinese dosud neznámé příběhy, doplňující fenomén rozšíření českého loutkářství na Podkarpatské Rusi.

Z periodika *Loutkář* zde uvádím dvě zmínky o loutkářích, které jsem na základě zjištěných informací nemohla zařadit mezi spolková, vojenská, osvětová či školní divadla.

Ze zpráv F. Hánka, zasílaných redakci *Loutkáře* („U býv. ruského dvora“, 1922) se dozvídáme o Bohuslavu Novákovi, který v době republiky žil v Užhorodě. Bohuslav Novák, malíř, učitel tělocviku v Oděse a strýc prvorepublikového ministra obchodu, L. Nováka, zhotovil loutky, oponu a dekorace pro loutkové divadlo, které bylo roku 1913 věnováno ruskému careviči Alexeji. Loutkové divadlo vyrobil Bohuslav Novák v prvních letech dvacátého století i v Oděse a hrál s ním ve spolkové místnosti v Kňážecké ulici. Jak uvádí F. Hánek v jiném ze svých článků, „*loutky, přes půl metru vysoké, s pěknými hlavičkami, dobře oblečené, fungovaly znamenitě*“. Začátkem války byl Bohuslav Novák nucen zanechat loutkoherectví. Zhoršení poměrů po válce, související s nástupem bolševismu, vyvolalo migraci Čechů z Oděsy. O dalším osudu Bohuslava Nováka píše F. Hánek následovně: „*Na podzim roku 1919 odjel jsem i já, a můj přítel, p. Novák zůstal. Pak jsem dostával z Oděsy prasmutné zprávy. Hlad i nouze doléhaly krutě i na pana Nováka. V nejhorším čase (...) vzpomněl si [B. Novák] na své opuštěné divadélko, jež odpočívalo již 6 let na půdě. Neotáleje dlouho, uvedl je do pořádku, chodil od domu k domu (hlavně k bohatým, bolševickým komisarům) a dával představení. (...) Tato novinka se tak zalíbila bolševickým komisarům, že přinutili majitele, aby jim své divadélko prodal a později objednali ještě druhé*“. V závěru článku dodává, že se Bohuslav Novák přestěhoval ke svému synovi do Užhorodu, kde „*snad vychovává – jeho živé „loutky*“. (Hánek, 1924)

V čísle vydaném 1. května 1928 byl v rubrice Koupě, prodej a výměna loutek otištěn inzerát Jaroslava Kamry ze Sevljuše na Podkarpatské Rusi. Inzerát zněl následovně: „*Jaroslav Kamra, zeměd. instruktor, koupí ihned loutky 35 cm vysoké, zcela zachovalé, též hlavičky*.“ („Sevljuš, Podk. Rus“, 1928).

Unikátním dokladem rozšíření českých rodinných loutkových divadélek do oblasti Podkarpatské Rusi je dochované Alšovo rodinné loutkové divadlo z Mukačeva. Divadélko zakoupila učitelka Hana Kadlecová ve dvacátých letech ve Vsetíně⁶⁵. Na Podkarpatskou Rus odjela spolu se svým manželem, Bohuslavem Kadlecem, který byl, jako inženýr-geometr, pověřen vyměřováním hranic Československa s Rumunskem.⁶⁶ 7. ledna 1927 se manželům Kadlecovým narodila v Mukačevě dcera. Z poznámek paní Kadlecové, které se dochovaly na výtiscích některých z her, s jistotou víme, že v následujících letech proběhla řada loutkových představení. Z roku 1927 se také dochovala fotografie loutkového divadla⁶⁷. Hrál se zřejmě pouze doma, pravděpodobně ale pro větší počet dětí, protože spolu s paní Kadlecovou hrál i místní mukačevský lékárník.⁶⁸ Ve třicátých letech se Kadlecovi přestěhovali z Mukačeva zpět do Vsetína⁶⁹. Ve Vsetíně Hana Kadlecová roku 1972 zemřela. Rodinné divadélko bylo na krátký čas přestěhováno do Prostějova. Nyní je v majetku vnučky Hany Kadlecové, Dany Kešnerové, členky Loutkového divadla Sokola Pražského – Kašpárka.

Divadélko je navzdory spoustě letům nečinnosti v dobrém stavu. Chyběla pouze základní deska divadla. Poškozený byl portál, který se, v důsledku uskladnění ve vlhkém prostředí, zvlnil, a byla proto nutná penetrace k vyrovnání kyselosti papíru. Loutky mají těla vyrobená ze dřeva, dlaně, nohy a hlavičky jsou ze směsi sádry a dalších složek. Některé ze sádrových částí loutek

⁶⁵ S největší pravděpodobností bylo divadélko zakoupeno po roce 1921. Na zadní straně kulis, polepené dobovými novinami, se sice objevuje rok 1920, ale dochované dekorace pochází od firmy Modrý & Žanda. V roce 1920 bylo po sporech o autorská práva odebráno povolení k výrobě Alšových loutek firmě Antonína Münzberga a poskytnuto společnosti Petrus (od roku 1921 Modrý & Žanda), (Jirásek & Jirásková, 2019).

⁶⁶ Přesný rok jejich odjezdu na východ republiky není znám. Zřejmě bude informace dohledatelná v archivech, nejprve ovšem bude nutné zjistit datum narození Bohuslava Kadlece. Lze ovšem předpokládat, že na Podkarpatskou Rus odjeli až po zakoupení loutkového divadla – tedy v první polovině dvacátých let.

⁶⁷ Viz příloha (obr. č. 17)

⁶⁸ Jméno daného lékárníka bohužel není známo. V Adresáři republiky československé pro průmysl, živnosti, obchod a zemědělství je ale uveden soupis mukačevských lékárníků a je tedy pravděpodobné, že se bude jednat o někoho z nich:

Ferency, Gyula – Masarykova 45 T 17,

Keleti, Eduard – Horodská ul. 2 T 218,

Kossuti, Lajoš

Lászlo, Ph. Mr. Béla – Duchnovičova 11 T 148

Rapaport, Mr. Ph. Alex. – Masarykova 32 T 11

Sándor, Lajos – Michalova 2 T 32

Tóth, Stef. – Komenského

⁶⁹ Přesný rok opět není znám, předpokládám, že odjeli v průběhu roku 1931 nebo 1932. Od roku 1928 totiž pravidelně každou zimu hráli loutková představení. Rokem 1931 tato tradice zřejmě skončila a důvodem mohlo být právě přestěhování na Moravu.

bylo nutné doplnit, např. kouzelníkovu nohu nebo korunu krále. Zhruba 1/3 loutek má původní oblečení, většina ale byla po téměř sto letech oblečena zcela či částečně znovu.

Kromě divadla, dekorací (od firmy Modrý & Žanda), rekvizit a loutek se dochovalo již zmíněných 16 loutkových her ze sbírky Loutkové hry Uměleckých snah, vycházející v nakladatelství B. Kočího v Praze. U některých z her je poznačené, kdy byla hra sehrána a zda se líbila. Pro větší přehlednost uvádím soupis her v tabulce č. 3.

Představení sehraná paní Hanou Kadlecovou v Mukačevu			
Název hry	Autor	Datum představení	Z poznámek H. Kadlecové
Hloupý Honza	František Eliáš	--	--
Honza u krále	Bohumil Schweigstill	13.01.1929	velice se líbila
Kašpárkova komedie s drakem	Bohumil Schweigstill	--	--
Květ kapradí	Bohumil Bouška	--	--
Na stříbrné pavučině	Bohumil Schweigstill	19.01.1930	--
Oklamaný Hastrman	Jiří Klas (pseudonym B. Schweigstill)	01.01.1929	líbila se
Ošizená smrt	Bohumil Schweigstill	--	--
Panoš Jiří	Bohumil Schweigstill	24.02.1928	--
Pohádka o našem Honzovi	Jaro Rudloff	--	--
Pohádka o princezně Pravdě	Bohumil Schweigstill	--	--
Potopený zvon	Bohumil Schweigstill	19.01.1929, 18.01.1931	líbila se
Princ Jasoň	Josef Žemla	10.03.1928, 01.02.1931	líbila se
Proti draku	Bohumil Schweigstill	--	--
Skřítkův dar	Josef Žemla	--	--
Zlaté srdce	Bohumil Schweigstill	--	--
Zlatokřídlý kůň	Bohumil Schweigstill	--	--

Tabulka 3

Jak je patrné ze seznamu her, v repertoáru divadélka rodiny Kadlecových převažovaly hry Bohumila Schweigstill. ⁷⁰ U některých her jsou barevně zvýrazněné repliky postav ⁷¹ a do textu

⁷⁰ Loutkové hry Bohumila Schweigstill (1875–1964) se za první republiky těšily značné popularitě. Jde o technicky nenáročné hry s rychlým dějovým spádem, ve kterých vystupuje menší počet postav. Názory na Schweigstillovu tvorbu ovšem nejsou jednoznačně kladné. Bezděk (1983) hovoří o minimální literární hodnotě Schweigstillových her a chybějící zájem o dospělého diváka: „Celou svou literární tvorbu věnoval dětem; na rozdíl od mnoha jiných autorů se u něho zájem o dospělého diváka neprojevil ani volbou témat, ani v <druhém plánu> textu.“ Polemika, týkající se kvality her Bohumila Schweigstill, probíhala už ve dvacátých letech minulého století. Zatímco periodikum *Loutkář* hry kritizovalo pro časté opakování motivů, laciné vtipy či výskyt germanismů v replikách postav, periodikum *Naše loutky* Schweigstillovy hry doporučovalo. Schweigstill podnítil diskuzi v loutkářských kruzích také svým pojetím Kašpárka. V jeho hrách má Kašpárek podobu nedospělého kluka bez kníru a vousků s dětskou mentalitou (Blecha, 2017).

Na značné rozšíření Schweigstillových her měla vliv skutečnost, že sám autor redigoval knižnici Loutkových her, vydávanou nakladatelstvím B. Kočího, a své vlastní hry do této knižnice často zařazoval.

⁷¹ Ze značení je patrné, že loutky vodili dva vodiči, což potvrzuje vzpomínku dcery Hany Kadlecové na účast pana lékárníka.

jsou dopsány scénické poznámky, týkající se především zvukových a světelných efektů. Díky nim víme, že např. v pohádce „Na stříbrné pavučině“ pan lékárník ztvárnil Mušketýra, Honzu, Dědu a Čaroděje, měl na starosti ruchy a ve vybraných scénách třásl plechem a vytvářel tak iluzi hřmění. V pohádce „Princ Jasoně“ měl jeden vodič na starosti Královnu, Prince Jasoně, Prince Květoně, Princeznu a Kašpárka a druhý vodič Krále, Maršálka, Sluhu, Obra – Dobra a Černokněžníka. V textu pohádky „Potopený zvon“ nacházíme poznámky popisující, jak si vodiči vzájemně přebírají loutky na scéně. Dál se z poznámek v této hře dozvídáme, že např. těsně v závěru 2. výstupu 1. jednání se po replice Mlynářky setmí, zablýská se, zahřmí hrom a rozsvítí se červené světlo. V úvodní scéně 2. jednání si Kašpárek zpívá na melodii lidové písničky „Chovejte mě, má matičko...“.

Divadélko bylo představeno veřejnosti v roce 2018 v rámci oslav stého výročí vzniku republiky.⁷² Při této příležitosti soubor Kašpárek sehrál jednu z dochovaných her – „Zlaté srdce“ od Bohumila Schweigstilla. Hra, nastudovaná dvěma herci a čtyřmi vodiči následně sklidila úspěch i v Curychu, kam byl soubor pozván Českou školou bez hranic. 29. září 2018 zde svým představením obohatil program akce „Zpíváme s Masarykem“, připravené pro děti českých emigrantů při příležitosti oslav stého výročí založení Československa (Newsletter Českých škol bez hranic, prosinec 2018)

⁷² Fotografie z představení – viz obrazová příloha (obr. č. 18–32).

8. Osud loutkářství na Podkarpatské Rusi po Mnichovu 1938

V důsledku mnichovských událostí na podzim roku 1938 a následné vídeňské arbitráži Československo přišlo o 29 % území a zhruba 33 % svého obyvatelstva. Co se týče ztrát v oblasti loutkářství, po územních změnách zůstalo za hranicemi téměř 500 divadel, tedy 20 % bývalého stavu. Při odečtení nečinných loutkových divadel šlo o ztrátu 250 činných loutkových scén⁷³. V článku, který představuje první přehled pomnichovských loutkářských ztrát, Malík jmenuje větší loutkářské scény, o které Československo přišlo. Loutkové divadlo sokolské župy Ještědské v Liberci, sokolské divadlo v Košicích, loutkovou scénu Radost Městského osvětového sboru v Břeclavi. Z Podkarpatské Rusi vzpomíná mukačevské hebrejské divadlo, které „*zmizelo za hranicemi a patrně i z loutkářských letopisů*“ (Malík, 1939).

Kromě mukačevských loutkových scén Československo přišlo o Užhorod a Berehovo, města, nacházející se v jižním, Maďarskem zabraném, pásmu. 14. března 1939 maďarská armáda zahájila útok na Podkarpatskou Rus. Narazila sice na odpor československých jednotek, situaci ale komplikovali místní nacionalisté, usilující o vytvoření samostatného státu. Do bojů, na stranu Maďarska, se navíc přidala polská armáda. Do 23. března bylo celé území Podkarpatské Rusi zabráno.

Jaký byl osud loutkářů z Podkarpatské Rusi? Statistiky, které by dokládaly počty loutkářů mezi uprchlíky z Podkarpatské Rusi, se mi zatím nepodařilo dohledat a pravděpodobně taková data dohledatelná vůbec nejsou. Většina loutkářů se loutkovému divadlu věnovala ve svém volném čase, v rámci spolků a jednot, loutkářství tedy nebylo zdrojem jejich obživy a nebyl proto důvod tyto informace zaznamenávat.⁷⁴ Lze se také jen domnívat, jaký byl osud loutkových divadel v případě, že nebyla včas odvezena. Je více než pravděpodobné, že je stihl stejný osud,

⁷³ Při psaní článku „Začínáme bilanci“ Jan Malík vychází ze spolehlivých dat ČOS, DTJ a Orla. K dispozici neměl úřední data o divadlech školních, církevních, spolkových a soukromých, vycházel proto z materiálu, který byl sebrán pro sletovou loutkářskou mapu a kterou zpracovával B. Rada.

Na sletové mapě měly být vyznačeny nejen sokolské scény, ale i loutková divadla DTJ, orelská, školní, skautská, hraničářská divadla a divadla menšinových korporací. Jak uvádí *Loutkář* („Sjezd sokolských župních loutkářských důvěrníků“, 1937), měly být evidovány všechny scény české, slovenské, německé, polské, podkarpatoruské a hebrejské.

⁷⁴ Jako slepý pramen se ukázalo být studium inv. č. 270 „Evakuační komise Chust“ ve fondu Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace (NA ČR). Signatura obsahovala jména uprchlíků, kterým byla vyplacena záloha nebo půjčka evakuační kanceláří v Chustu, a spolu s tím i popis jejich hmotných poměrů.

jako sokolské loutkové divadlo v Mukačevě, které bylo, jak uvádí ve své práci Kuželová (2016), zcela zničeno⁷⁵.

Bude předmětem dalšího bádání, zda se amatérští loutkáři-uprchlíci z Podkarpatské Rusi zapojili do loutkářské činnosti v tzv. Protektorátu Čechy a Morava. Jejich zapojení v rámci tělovýchovných spolků lze predikovat, je ovšem nutné zmínit, že činnost Sokola byla zastavena už v dubnu 1941, činnost Orla krátce poté. Samotná divadla, loutky i archivy pak byly nacisty často odvezeny.

V reakci na zákaz velkého množství spolků, zvýšil se zájem diváků o loutková představení loutkářů z povolání. Srba (1999) uvádí, že se do improvizovaných hledišť těchto divadel začalo vracet dospělé publikum. Mnoho loutkových scén, které dřív pro nedostatek diváků jen živořilo, se znovu postavilo na nohy a získalo si oblibu diváků. Úřední orgány protektorátu pohlížely na loutková divadla s despektem. V září 1944 při totální mobilizaci všech hmotných a lidských rezerv Třetí říše k válečnému nasazení tyto předsudky k loutkářskému umění zachránily mnohé soubory, protože loutkáři byli vyňati ze všeobecného zákazu divadelní činnosti. Tak bylo umožněno provozovat loutkářství po celou dobu okupace.

Nelehký osud jednoho z loutkářů z Podkarpatské Rusi, provozujících loutkové divadlo na živnostenském základě, dokládá žádost Antonína Pírka (bytem Ohrozim 35) o udělení koncese, uložená v Národním archivu ČR ve fondu Ministerstva školství⁷⁶. V dopise adresovaném Ministerstvu školství a kultury s datem doručení 24. 1. 1944 žádá o sdělení ve věci produkční licence. Uvádí, že jeho žádost o udělení licence byla Zemským úřadem v Brně zaslána na Ministerstvo školství 23. 10. 1943. „*Mám obavu, že žádost snad se ztratila poštou, neb uplynulo již půl roku od podání žádosti. Jezdim každý týden doptávat se na zemský úřad do Brna leč správa žádná z Prahy nedochází. Prosím se vši uctivosti o láskavé zdělení. Jsem vystěhovalce z byv. pod. rusi. Loutkařim 20 let. Všechn majetek vložil jsem do tohoto podniku. Ústav péče o vystěhovalce při min. vnitra poskytl mě 3 půjčky na zvelebení lout. divadla. Divadlo jest u dětí velmi oblíbené. Prosím uctivě o brzké zdělení ve věci licence.*“ V následném

⁷⁵ Kuželová (2016) cituje svědeckou výpověď jednoho z členů Sokola, uloženou v Národním archivu v Praze, ČOS, inv. č. 510, karton 118, sign. Slovensko: „*Hned po vyhlášení autonomie přišla banda ruských sokolů do sokolovny (...). Kulisy poházeli, roztrhali a tak zničili obětavou práci bratra Kviettoně.*“

⁷⁶ dohledatelné zde: Národní archiv, fond Ministerstva školství, inv. č. 1779, sign. 31 Koč. div. + příjmení majitele apod. nebo název společnosti, č. kart. 3373-3388 (řazeno abecedně)

dopise zemskému prezidentovi v Brně z února 1944 se dozvídáme, že proti udělení licence nemá ministerstvo žádné námitky.⁷⁷

Časopis *Loutkář* otiskl v jednom ze svých posledních předválečných čísel inzerát W. Lanchestera z Great Malvern v Anglii, který řezbářům-loutkářům, vystěhovalcům ze zabraného území nabízel stálé zaměstnání („Řezbáře-loutkáře“, 1939). Zájemci se měli hlásit redakci *Loutkáře*. Zda měla nabídka nějakou odezvu, či zda se na redakci obraceli loutkáři-uprchlíci s jinými žádostmi a dotazy, se mi nepodařilo dohledat.

⁷⁷ Na základě informace o místě bydliště v citované žádosti jsem se obrátila s dotazem na Antonína Pírka na obecní úřad v Ohrozimi. Dané jméno ovšem v obci neznají (ani z kartotéky či z výpovědí rodáků). Nové informace k osobě Antonína Pírka přineslo až bádání v kartotéce Archivu města Prostějov (SOKA PV, Archiv města Prostějov, inv. č. N, kart. č. 40a). Z tzv. rodinného listu se dozvídáme, že se Antonín Pírek narodil 29. května 1901 v Prostějově, byl katolického vyznání a jeho otec byl profesí policejní strážník. V kolonce povolání jsou zapsány a přeškrtnuty následující údaje: „sluha“, „studující“ a „dekorativní malíř“. Jako poslední záznam je uvedeno „loutkař“. V roce 1927 byl Pírek trestán krajským soudem v Olomouci. V Zemském archivu v Opavě jsem se dozvěděla, že jeho trestní spis měl spisovou značku Tk XIII/1617/27 a bohužel se nedochoval. Z poznámky o příčině žaloby je ovšem patrné, že se jednalo o krádež. Žalobní spis (sp. zn. 7058/27) se také nedochoval. V poznámkách k bydlišti je uvedeno, že v prosinci 1936 A. Pírek, bydlící v té době na Podkarpatské Rusi ve Slatinských Dolech (okres Ťačiv), žádal o domovský list a vysvědčení chudoby. Na základě této žádosti byly dokumenty zaslány na Podkarpatskou Rus. Z dalšího záznamu se ovšem dozvídáme, že spis byl vrácen s odůvodněním, že „strana se tam vůbec nezdržuje“. Dle dalších údajů žil Antonín Pírek od roku 1939 v Ohrozimi, zde pobýval po celé období druhé světové války a v roce 1946 předložil osvědčení o národní spolehlivosti.

9. Závěr

Rozšířilo se české loutkářství po vzniku Československa do nejvýchodnějšího regionu republiky? Pokud ano, kdo se loutkářskému umění na Podkarpatské Rusi věnoval? Nezůstalo loutkové divadlo záležitostí pouze české menšiny? Do jaké míry loutkářství sloužilo jako prostředek k šíření osvěty? Tak zněly otázky, které jsem si na začátku psaní bakalářské práce kladla a na něž jsem se snažila nalézt odpověď.

České loutkářství se do oblasti dnešní Zakarpatské Ukrajiny začalo šířit vzápětí po vzniku Československa. Mezi Rusíny byla tehdy stále živá tradice lidového loutkového divadla, tzv. vertepu, a ze strany kulturních a osvětových pracovníků proto zaznívaly hlasy, vyzývající k navázání na místní loutkářské umění, čímž by se snáze probudil zájem místního obyvatelstva o jiné podoby loutkového divadla a loutky by následně mohly být využity jako prostředek šíření osvěty. Loutková představení byla zařazována do programu kočovných škol, nahrazujících v prvních letech republiky chybějící školy na Podkarpatské Rusi, a byla tak jedním z prostředků boje s vysokou negramotností na východě republiky.

První amatérští loutkáři, kteří se po vzniku republiky dostali do oblasti Podkarpatské Rusi, byli mezi členy vojska. Z podnětu Ministerstva národní obrany byla ve vojenských posádkách na východě republiky instalována loutková divadla a loutkoherectví bylo zařazeno do osvětové výchovy vojska. Loutkové divadlo bylo propagováno jako vhodný zdroj zábavy ve vojsku. Byly pořádány loutkářské kurzy pro vojíny z posádek na východě republiky a vojenská loutková divadla postupně začala do svého repertoáru zařazovat i představení pro děti z místních škol. Spolu s blížícím se koncem první republiky počet vojenských loutkových divadel a jimi sehraných představení značně klesal.

O ryze školních loutkových divadélkách na Podkarpatské Rusi jsem nacházela informace zatím spíše sporadicky. Zakládání loutkových scén bylo sice doporučováno Ministerstvem školství a národní osvěty, podkarpatoruské školy se ovšem často potýkaly s nedostatkem prostor a finančních prostředků, v prvních letech existence nového státu i s nedostatkem učitelů. V tomto směru byla podstatná spolupráce podkarpatoruských škol s Československým Červeným křížem, který vybízel k pořádání loutkových představení a v jehož periodikách bylo možné najít i texty loutkových her. V rusínské příloze jednoho z periodik Československého Červeného kříže jsem našla překlad hry „Budulínka bolí zoubek“ („Василька болить зубикъ“) od doktora Karla Drimla. Jedná se o jediný překlad české loutkové hry do rusínštiny, který se mi podařilo dohledat.

Absence her v rusínštině, spolu s chybějícími vhodnými prostory, se ukázala být největší překážkou ve snaze rozšířit české loutkářství mezi místní obyvatelstvo. O těchto nedostatcích se dozvídáme i z detailního přehledu činnosti podkarpatoruských sokolských loutkářů za rok 1930.

Sokolská loutková divadla na východě republiky se těšila jisté míře organizovanosti, zvláště od roku 1930/1931, kdy byla sdružena pod nově vzniklý Loutkářský odbor sokolské župy Podkarpatské Rusi. Informace o těchto divadlech, sesbírané v rámci dotazníkových akcí, proto vytváří poměrně dobrou představu o sokolském loutkářství v regionu. Kromě již zmíněných nedostatků se dozvídáme přesné informace o vybavení divadel, sehraných hrách či počtech účinkujících a diváků. Sokolská loutková divadla na Podkarpatské Rusi se ve výběru repertoáru příliš nelišila od divadel v Čechách a na Moravě a zdá se, že zůstala záležitostí spíše české menšiny. Tuto domněnku ostatně potvrzuje i informace z článku publikovaného v *Sokolském vzdělavateli* v druhé polovině třicátých let, kde je uvedeno, že sokolské hnutí zatím příliš neproniklo mezi Rusíny („Co nového ve vzdělávací činnosti“, 1936).

V poslední části práce se věnuji rodinným loutkovým divadlům. Od pracovníků České obce sokolské jsem získala kontakt na paní Danu Kešnerovou, jejíž babička, Hana Kadlecová žila za první republiky v Mukačevu a vlastnila Alšovo rodinné loutkové divadlo. Spolu s divadélkem se dochovaly i loutky, rekvizity a texty her s poznámkami paní Kadlecové. Od paní Kešnerové jsem kromě cenných informací o stavu divadélka a osudu rodiny získala i fotodokumentaci, která je součástí obrazové přílohy práce.

Při studiu materiálů a následném psaní práce se ukázalo, že téma českého loutkářství na Podkarpatské Rusi bude vyžadovat hlubší studium. Bude třeba navštívit archivy na západě Ukrajiny a věnovat více času podrobnému prostudování dobových periodik vycházejících na východě Československa, aby bylo možné získat ucelený obraz stavu českého loutkářství na Podkarpatské Rusi.

Jedním z předmětů dalšího bádání bude zjistit, jak intenzivní byla spolupráce loutkářů z Podkarpatské Rusi s loutkáři ze Slovenska. Z dohledaných zdrojů je totiž zřejmé, že loutkářství na Podkarpatské Rusi bylo po organizační stránce propojené s loutkářstvím na Slovensku. Na Podkarpatské Rusi, stejně jako na Slovensku totiž nebylo k roku 1919 ani jedno stálé loutkové divadlo. Přednášky a loutkářské kurzy byly proto koncipovány pro účastníky z obou zemí. Slovenští a podkarpatoruští loutkáři měli společné zástupce i v Loutkářském soustředění při Masarykově lidovýchovném ústavu. V souvislosti se školními loutkovými

divadly, která měla, dle mého názoru, nejvíce potenciálu rozšířit české loutkářství mezi místní obyvatelstvo, plánuji dohledat a prostudovat zprávy školních inspektorů, kteří měli za úkol činnost loutkových divadel na podkarpatoruských školách zaznamenávat. V rámci bakalářské práce se mi také nepodařilo dostatečně zodpovědět otázku, jaký byl osud loutkářů, kteří v důsledku pomnichovských událostí byli nuceni opustit okupovaný východ republiky. Tato otázka proto rovněž zůstává předmětem dalšího bádání. Zajímavé bude také zjistit, zda se po druhé světové válce pokusil někdo v oblasti bývalé Podkarpatské Rusi navázat na prvorepublikovou loutkářskou činnost.

10. Seznam použité a doporučené literatury

- Abecední seznam loutkových divadel, která se hrála Pilnáčkovy loutkové hry do sjezdu loutkář. pracovníků v Praze 1929 (pokračování). (1930). *Loutkář*, 16(7), 190.
- Abecední seznam míst, ve kterých byly do konce roku 1930 sehrány loutkové hry vydané ve sbírce „Pilnáčkovy loutkové divadlo.“ (1931). *Loutkář*, 17(9–10), 230–231, 254–255.
- Adolf Prouza. (1935). *Loutkář*, 21(5), 83.
- Adresář republiky československé pro průmysl, živnosti, obchod a zemědělství: Svazek II. (1931). Rudolf Mosse.
- Aškinazi, Z. G. (1923). Putující lidová názorná škola v Podkarpatské Rusi. Kulturně-vzdělávací komitet v Užhorodě.
- Bezděk, Z. (1983). Dějiny české loutkové hry do roku 1945. Divadelní ústav.
- Blecha, J. (2017). Rodinná loutková divadélka: ...malí velcí Shakespearové... Moravské zemské muzeum.
- Civilní správa Podkarpatské Rusi. (1921). *Loutkář*, 6(2–3), 43.
- Co nového ve vzdělávací činnosti. (1936). *Sokolský Vzdělavatel*, 8, 188–190.
- Čeplová, E. (2019). Sociální situace na Podkarpatské Rusi ve dvacátých letech 20. století: rozvoj sociálních služeb, zdravotnických a vzdělávacích zařízení [Diplomová práce]. Univerzita Karlova.
- Čert a cikán. (1925). České Čtení: Listová Čítanka Pro Mládež P. Rusi A Časopis Pro Sbližování Mládeže České S Podkarpatoruskou, 1(1), 18.
- Druhá část školy ČOS. (1936). *Sokolský Vzdělavatel*, 8(6), 39–40.
- Dubská, A. (2004). Dvě století českého loutkářství: Vývojové proměny českého loutkového divadla od poloviny 18. století do roku 1945. Akademie múzických umění v Praze.
- Fotografie ze života loutek. (1937). *Loutkář: Měsíčník Pro Studium A Povznesení Českého Loutkářství*, 23(9), 144.
- Franko, I. (1906). Do istoriï ukraïns'koho vertepa XVIII v.
- Hanek, F. (1924). Vzpomínky na loutku "Vaňka Ruťuťu" a j. v Rusku. *Loutkář*, 10(6–7), 91–92.
- Hledíková-Polívková, I. (2006). Komedianti-kočovníci-bábkari. Divadelný ústav Bratislava.
- Hlídka loutkářů Dělnických tělocvičných jednot. (1935). *Loutkář*, 21(7), 114.
- Hofman, P., & Klimek, A. (2002). Velké dějiny zemí Koruny české XIV. Paseka.
- Hora, A. (1919). Podkarpatská Rus: Přehled poměrů karpatoruských. S mapkou. Československý Cizinecký úřad.

- Inter arma silent musae? (1936). *Loutkář*, 23(3), 50–51.
- Jirásek, P., & Jirásková, M. (2019). *Umění loutky*. KANT.
- Kochannyj, C. (1929). *O Podkarpatské Rusi*. Státní nakladatelství v Praze.
- Kocjubynskij, M. (1988). *Stíny zapomenutých předků*. Vyšehrad.
- Kopecký, A. (1919). Působení tří legionářů-loutkářů. *Loutkář*, 4, 8–9, 19–21.
- Kožmínová, A. (1923). Podkarpatská Rus. *Měsíčník Dorostu Červeného Kříže*, 3(2), 1–3.
- Kožmínová, A. (1922). Podkarpatská Rus: Práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné.
- Kratochvíl, P. F. (1923). Loutky v Podkarpatské Rusi. *Loutkář*, 10(1), 8–9.
- Kuštek, V. (2018). *Československý svet v Karpatoch*. Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, o.z.
- Kuštek, V. (2019). *Československý svet v Karpatoch 2*. Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, o.z.
- Kuželová, V. (2016). *Budování státu a národní kultura na Podkarpatské Rusi* [Diplomová práce]. Univerzita Karlova Pedagogická fakulta.
- Květ, J. (1928). Deset roků loutkářství na Slovensku. *Loutkář*, 15(3–4), 49–61.
- Lidová výchova na Podkarpatské Rusi. (2006). In I. Latko, *Publikace pro zem Podkarpatská Rus*. I. část, Hlavní město Užhorod. II. část, Rozvoj Podkarpatské Rusi v letech 1919–1932 (reedice, pp. 69–72). Užhorodská společnost české kultury J. Á. Komenského; Klub T. G. Masaryka v Užhorodě; Užhorodský spolek Slováků; Zakarpatský spolek pro ochranu památek.
- Loutkářské soustředění. (1932). *Loutkář*, 19(1), 18.
- Loutkářský běh pro vojíny. (1920). *Loutkář*, 5, 131.
- Loutková hra „Jiříkův Štědrý den.“ (1937). *Loutkář*, 24(3), 42.
- Loutkové divadlo ve službách veřejné osvětové péče. (1934). *Loutkář*, 21(2), 34.
- Loutky kamarády vojáků na Slovensku. (1920). *Loutkář*, 5(1), 20.
- Macháň, M. (1935). Drak principála Prouzy. *Loutkář*, 21(5), 77–78.
- Malík, J. (1936). Lístek z Vltavína. *Loutkář: Měsíčník Pro Studium A Povznesení Českého Loutkářství*, 22(8), 118–120.
- Malík, J. (1937). Naše činnost v číslech. *Sokolský Vzdělavatel*, 9, 94–95.
- Malík, J. (1937). Vzdělávací statistika za r. 1936. *Loutkář*, 23(10), 162–163.
- Malík, J. (1938). Statistická data za rok 1937. *Loutkář*, 24(9), 143.
- Malík, J. (1939). Začínáme bilanci. *Loutkář*, 25(2), 18–20.
- Malík, J. (1948). *Loutkářství v Československu*. Orbis.
- Mašek, F. (1930). Svaz dělnických tělocvičných jednot. *Sokolský Vzdělavatel*, 3, 20.

- Menšíková, M. (2010). Ukrajinská divadla na Podkarpatské Rusi v meziválečném období [Bakalářská diplomová práce]. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- Metelka. (1921). Loutkové divadlo ve výchově mládeže. *Loutkář*, 6(1), 2–3.
- Mráz, J. (1930). Statistika sokolské vzdělávací činnosti v r. 1929. *Sokolský Vzdělavatel*, 2, 155–157.
- Mráz, J. (1929). Statistika vzdělávací činnosti. *Sokolský Vzdělavatel*, 1, 101–104.
- Mráz, J. (1933). Statistika vzdělávací činnosti sokolské v r. 1932. *Sokolský Vzdělavatel*, 5(5), 94–96.
- Multrus, V. (1932). Školní loutkové divadlo. *Naše Loutky*, 7, 28–29, 38.
- Newsletter Českých škol bez hranic. (prosinec 2018).
- Olam Habulat – Hebrejské loutkové divadlo v Mukačevě! (1934). *Loutkář*, 20(8), 135.
- Olbracht, I. (1935). Hory a staletí: kniha reportáží z Podkarpatska. Melantrich.
- Oravcová, M. (1931). K úmrtí Jaromíra Vondrušky. *Loutkář*, 17(5), 126.
- „Osvěta“, loutkové divadlo odbočky rotmistrů v Užhorodě. (1934). *Loutkář*, 20(10), 10–11.
- Pankevič, I. (1931). Loutkové divadlo na Podkarpatské Rusi. *Loutkář*, 17(5), 110–111.
- Pávek, J. (1919). Český invalida – loutkář. *Loutkář*, 4, 39–40.
- Pejša, R. (2016). Podkarpatská Rus v Československu 1919–1922: Právní a politicko-spoločenské aspekty připojení Podkarpatské Rusi k Československu. Nakladatelství Karolinum.
- Podkarpatská Rus. (1924). *Loutkář*, 11(4–5), 95.
- Pop, I. (2005). Dějiny Podkarpatské Rusi v datech. Libri.
- Premie předplatitelům. (1931). *Naše Loutky*, 6(4), 63–64.
- Premie předplatitelům. (1932). *Naše Loutky*, 8(4), 64.
- Premie předplatitelům. (1934). *Naše Loutky*, 9(5), 76.
- Proslov loutkového divadla Husovy knihovny v Polné. (1929). *Loutkář*, 16(4), 118–119.
- První loutkářská škola ČOS. (1931). *Sokolský Vzdělavatel*, 3(8), 164.
- Prygunov, M. (1930). Loutkové divadlo před revolucí. *Loutkář*, 16(7), 170–173.
- Přehled historie loutkového divadla v českých zemích do roku 1945. (2013). In Z. Vojtíšková, Živé dědictví loutkářství (pp. 14–40). Akademie múzických umění v Praze ve spolupráci se Sdružením pro podporu tradic východočeského loutkářství a Muzeem loutkářských kultur v Chrudimi.
- Rezoluce I. zemského sjezdu loutkář. pracovníků na Podkarpatské Rusi. (1931). *Loutkář*, 17(6), 140–141.

- Rychlík, J., & Rychlíková, M. (2013). Hospodářský, sociální, kulturní a politický vývoj Podkarpatské Rusi 1919–1939. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky.
- Rychlík, J., & Rychlíková, M. (2016). Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946. Vyšehrad.
- Řezbáře-loutkáře. (1939). Loutkář, 25(3), 42.
- Sevljuš, Podk. Rus. (1928). Loutkář, 14(9), 192.
- Seznam obcí a úřadů na Podkarpatské Rusi. (1922). Civilní správa Podkarpatské Rusi.
- Sjezd sokolských župních loutkářských důvěrníků. (1937). Loutkář, 23(10), 162.
- Sjezd župních loutkářských důvěrníků. (1936). Loutkář, 22(8), 127.
- Sladký, F. (1928). Lútkové divadlo vo vojsku. Loutkář, 15(3–4), 68–69.
- Slovesné a kresebné projevy dětí. (1929). Loutkář, 15(7), 179.
- Snahy a směry naší lidové výchovy. (1923). Loutkář, 7 (9)(7), 95.
- Sokolská župa Podkarpatské Rusi. (1930). Loutkář, 16(8), 208.
- Sokolské lútkárstvo na Slovensku. (1933). Loutkář, 19(9), 151.
- Sokolský Kašpárek chce pomáhati rodičům při výchově dětí. (1932). Sokolský Vzdělavatel, 3(9), 183.
- Sokolským loutkovým divadlům doporučujeme. (1936). Loutkář, 22(6), 99.
- Sokolští loutkáři v Mukačevě. (1938). Loutkář, 24(8), 128.
- Srba, B. (1999). České loutkářství v tzv. Protektorátu Čechy a Morava 1939–1945. In Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity (pp. 103–155). Masarykova univerzita.
- Statistika Orla za rok 1931. (1932). Loutkář, 18(9), 191.
- Statut Loutkářského soustředění. (1932). Loutkář, 19(2), 34–35.
- Stíbal, J. (1932). Sokolské lútkárstvo na Slovensku. Loutkář, 18(9), 190.
- Šeregij, J. (1993). Narys istoriji ukrajins'kyh teatriv Zakarpats'koji Ukrajiny do 1945 roku. Zapysky Naukovoho Tovarystva im. T. Ševčenko.
- Švec, A. (1936). Referenti státní osvětové služby a loutková divadla. Loutkář, 23(1), 6–7.
- U býv. ruského dvora. (1922). Loutkář, 7 (9)(2–3), 40.
- Uznání loutkářského soustředění. (1933). Loutkář, 19(8), 134.
- V Irkutsku na Sibíři. (1920). Loutkář, 5, 20.
- Veselý, J. (1923). Odbor Loutkářského soustředění při Svazu osvětovém a jeho úkoly. Loutkář, 10(4), 51–59.
- Veselý, J. (1928). Přehled osvětové činnosti v r. 1925. Loutkář, 14(9), 191–192.
- Veselý, J. (1932). Sokolské loutkářství ve světle župních věstníků. Loutkář, 18(6), 132–133.
- Veselý, J. (1929). Sokolským loutkářům. Sokolský Vzdělavatel, 1, 84–85.

Vlaštovka. (1921). *Loutkář*, 6(1), 19.

Vološin, A. (1926). Як повстали горы Марамороща. *České Čtení: Listová Čítanka Pro Mládež P. Rusi A Časopis Pro Sbližování Mládeže České S Podkarpatoruskou*, 2.

Všem loutkovým divadlům! (1930). *Loutkář: Měsíčník Pro Studium A Povznesení Českého Loutkářství*, 16(5), 122.

Výroční zpráva MLÚ. (1934). *Loutkář*, 20(9), 150.

Vzdělávací činnost Svazu D. T. J. roku 1927. (1929). *Sokolský Vzdělavatel*, 1(2), 32.

Z extrému do extrému! (1922). *Loutkář*, 7 (9)(1), 16.

Zlámalová, M. (1979). K počátkům českého loutkářství v Olomouci (Ing. František Čech) [Diplomová práce]. Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci.

Zprávy a poznámky. (1920). *Loutkář*, 5, 75.

Zprávy a poznámky. (1923). *Loutkář*, 10(2), 31.

Zorja: vse dlja naroda y čerez narod. (1931). Komysija dělovodčykov narodoprosvetytel'nych rad Podkarpatskoj Rusy.

Židovská loutková scéna Olam Buboth. (1937). *Loutkář*, 24(1), 12.

Василька болить зубикъ. (1925). Русское Приложение Журнала "Липа", 6(3–4), 6–7.

Звѣт. Доросту горожаньскоѣ школы в Раховѣ 1927-8. (1928). Русское Приложение Журнала "Липа", 8(8), 94–96.

Малый Доростъ! (1925). Русское Приложение Журнала "Липа", 6(4), 8.

Объявлене всему Доросту. (1926). Русское Приложение Журнала "Липа", 6(9), 7–8.

Организаціонная часть. (1926). Русское Приложение Журнала "Липа", 7(1), 7.

Свалявскій Дор. Кр. Кр. (1926). Русское Приложение Журнала "Липа", 6(5), 6.

Сколько насъ било въ 1926-27 году? (1927). Русское Приложение Журнала "Липа", 8(2), 24.

Archiválie

Národní archiv (NA), fond ČOS, Divadelní odbor, inv. č. 900-905, kart. 183

Národní archiv (NA) fond Ministerstva školství, inv. č. 1779, sign. 31 Koč. div. + příjmení majitele apod. nebo název společnosti, č. kart. 3373-3388 (řazeno abecedně)

Státní okresní archiv Prostějov (SOkA PV), Archiv města Prostějov, inv. č. N, kart. č. 40a

Internetové zdroje

České srdce (organizace). (2001-). In *Wikipedia: the free encyclopedia*. Wikimedia Foundation. [https://cs.wikipedia.org/wiki/České_srdce_\(organizace\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/České_srdce_(organizace))

Laterna magica. (2001-). In *Wikipedia: the free encyclopedia*. Wikimedia Foundation. https://cs.wikipedia.org/wiki/Laterna_magica

Župy v Československu. (2001-). In *Wikipedia: the free encyclopedia*. Wikimedia Foundation. https://cs.wikipedia.org/wiki/Župy_v_Československu

11. Seznam příloh

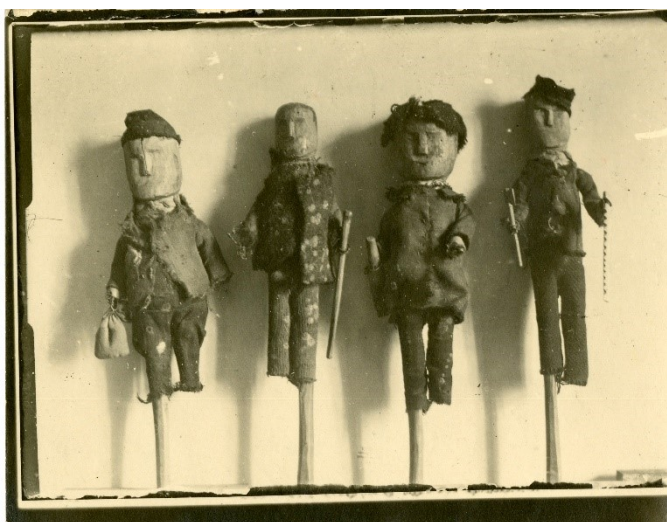
Obrázek 1 Vertep z Imstičeva u Iršavy.....	55
Obrázek 2 Loutky – vertep	56
Obrázek 3 Loutky - vertep.....	56
Obrázek 4 Loutky – vertep	57
Obrázek 5 Loutky – vertep	57
Obrázek 6 Loutky – vertep	58
Obrázek 7 Loutky – vertep	58
Obrázek 8 Loutky – vertep	59
Obrázek 9 Loutka – Smrt.....	60
Obrázek 10 Loutka – Čert.....	61
Obrázek 11 Loutka – Čert.....	62
Obrázek 12 Loutka – Čert.....	63
Obrázek 13 Dcera řezbářské školy Holešovského v Jasině	64
Obrázek 14 Loutky gymnaziálního hebrejského loutkového divadla v Mukačevě	64
Obrázek 15 Loutky gymnaziálního hebrejského loutkového divadla v Mukačevě	65
Obrázek 16 Loutkové divadlo Dorostu Československého Červeného kříže	65
Obrázek 17 Alšovo rodinné loutkové divadlo	66
Obrázek 18 Alšovo rodinné loutkové divadlo	66
Obrázek 19 Alšovo rodinné loutkové divadlo	67
Obrázek 20 Alšovo rodinné loutkové divadlo	67
Obrázek 21 Alšovo rodinné loutkové divadlo	68
Obrázek 22 Alšovo rodinné loutkové divadlo	68
Obrázek 23 Alšovo rodinné loutkové divadlo	69
Obrázek 24 Alšovo rodinné loutkové divadlo	69
Obrázek 25 Alšovo rodinné loutkové divadlo	70
Obrázek 26 Alšovo rodinné loutkové divadlo	71
Obrázek 27 Alšovo rodinné loutkové divadlo	71
Obrázek 28 Alšovo rodinné loutkové divadlo	72
Obrázek 29 Alšovo rodinné loutkové divadlo	72
Obrázek 30 Alšovo rodinné loutkové divadlo	73
Obrázek 31 Alšovo rodinné loutkové divadlo	74
Obrázek 32 Alšovo rodinné loutkové divadlo	74
Василька болить зубикъ.....	75

12. Přílohy

Obrázek 1 Vertep z Imstičeva u Iršavy

Zdroj: MLK

Obrázek 2 Loutky – vertep

Zdroj: MLK

Obrázek 3 Loutky - vertep

Zdroj: MLK

Obrázek 4 Loutky – vertep

Zdroj: MLK

Obrázek 5 Loutky – vertep

Zdroj: MLK

Obrázek 6 Loutky – vertep

Zdroj: MLK

Obrázek 7 Loutky – vertep

Zdroj: MLK

Obrázek 8 Loutky – vertep

Zdroj: MLK

Obrázek 9 Loutka – Smrt

Zdroj: MLK

L 2152

Obrázek 10 Loutka – Čert

Zdroj: MLK

Obrázek 11 Loutka – Čert

Zdroj: MLK

Obrázek 12 Loutka – Čert

Zdroj: MLK

Obrázek 13 Dcera řezbářské školy Holešovského v Jasině

Zdroj: Loutkář 10(4), 59

Obrázek 14 Loutky gymnaziálního hebrejského loutkového divadla v Mukačevě

Zdroj: Loutkář, 24(3), 45.

*Obrázek 15 Loutky gymnaziálního
hebrejského loutkového divadla v Mukačevě*

Zdroj: Loutkář, 21(5), 74.

Obrázek 16 Loutkové divadlo Dorostu Československého Červeného kříže

Zdroj: Русское приложение журнала "Луна", 8(1), 9.

Obrázek 17 Alšovo rodinné loutkové divadlo

Zdroj: soukromý archiv D. Kešnerové

Obrázek 18 Alšovo rodinné loutkové divadlo

Zdroj: soukromý archiv D. Kešnerové

Obrázek 19 Alšovo rodinné loutkové divadlo

Zdroj: soukromý archiv D. Kešnerové

Obrázek 20 Alšovo rodinné loutkové divadlo

Zdroj: soukromý archiv D. Kešnerové

Obrázek 21 Alšovo rodinné loutkové divadlo

Zdroj: soukromý archiv D. Kešnerové

Obrázek 22 Alšovo rodinné loutkové divadlo

Zdroj: soukromý archiv D. Kešnerové

Obrázek 23 Alšovo rodinné loutkové divadlo

Zdroj: soukromý archiv D. Kešnerové

Obrázek 24 Alšovo rodinné loutkové divadlo

Zdroj: soukromý archiv D. Kešnerové

Obrázek 25 Alšovo rodinné loutkové divadlo

Zdroj: soukromý archiv D. Kešnerové

Obrázek 26 Alšovo rodinné loutkové divadlo

Zdroj: soukromý archiv D. Kešnerové

Obrázek 27 Alšovo rodinné loutkové divadlo

Zdroj: soukromý archiv D. Kešnerové

Obrázek 28 Alšovo rodinné loutkové divadlo

Zdroj: soukromý archiv D. Kešnerové

Obrázek 29 Alšovo rodinné loutkové divadlo

Zdroj: soukromý archiv D. Kešnerové

Obrázek 30 Alšovo rodinné loutkové divadlo

Zdroj: soukromý archiv D. Kešnerové

Obrázek 31 Alšovo rodinné loutkové divadlo

Zdroj: soukromý archiv D. Kešnerové

Obrázek 32 Alšovo rodinné loutkové divadlo

Zdroj: soukromý archiv D. Kešnerové

Василька болить зубикъ

Написаль д-ръ Карло Дримль.

Изъ обр. К. Штапфера.

Дѣйствующіе лица:

1. Василько (Budilinko)
2. Мати Василя
3. Бабка
4. Докторъ
5. Зубикъ
6. Казизубъ
7. Вертизубъ
8. Иванко (Gašparko)

1. ЯВЛЕНИЕ

(Вечеръ. Спальня Василя. Василь держитъ руку на лицѣ (болѣ) и плачетъ а мамка гладитъ его. У комнаты постель постелена).

Василь: Ай-яй-яй! Боже-Боже!

Мамка: Что тебе болить дуже единый мой сыне?

Василь: Ахъ! Бѣда! Анѣ на минутку покой не даеѣ.

Мамка: А кто?

Василь: Тотъ зубикъ! Йой! Якбы шуркаль иглою.

Мамка: Не плачь! Дамъ ти цукру та принесу еще и булку.

Василь: Ахъ, ахъ, не треба!

Мамка: Ахъ, бѣдный мой сынику! Вотъ тебѣ испухла цѣла тварь, Господи! Что буде? Я сейчасъ посилаю за докторомъ.

Василь: Не хочу, не хочу.

Мамка: Але не будь дурный, перестанеѣ болѣти зубъ больный.

Василь: Я ся бою! Нѣтъ, нѣтъ, не треба! Бо докторъ прійдетъ и вирветъ зуба.

Мамка: Цыѣ! Сынку мой, то мусигъ быть.

2. ЯВЛЕНИЕ

(Бабка приходитъ).

Бабка: Что я чую! Зубикъ? Я лѣки принесла, правѣ изъ аптики добрѣ горыи каплѣ маеме, а въ зубикъ накапаеме.

Василь: Не хочу, не хочу, то будетъ палити.

Бабка: Такъ личко треба закрутити въ теплое полотенце, намоченое въ теплу воду.

Мамка: Лѣпше послати за докторомъ. *(Позераеѣ въ окно).* Вотъ! Правѣ идетъ докторъ, долой селомъ.

Василь: Не хочу, ой-йой-йой!

Бабка: Небожатко, мое небожатко!

Мамка: Лемъ най прійдетъ *(зоветъ изъ окна).* Голловъ! Голловъ! Пане докторъ!

Голось: Что ся стало?

Мамка: Прошу Васъ, приходѣтъ къ намъ носейчасъ.

3. ЯВЛЕНИЕ.

(Старый докторъ изъ ташкою приходитъ).

Докторъ: Мое почтеніе!

Мамка: Витайте у насъ, пане докторъ.

Докторъ: Но, что такое случилось?

Мамка: Не можеме собѣ рады дати чрезъ зубикъ больний.

Докторъ: Навѣрно будетъ дѣравый. *(Къ Василевѣ).* Открой ротъ!

Василь: По-о-о-мочъ мамко!

Докторъ: *(Умываетъ руки а потомъ отворитъ ротъ Василя).* Поможеме себѣ и сами не треба мамку. Такъ есть, зубикъ дѣравый, але можно его поправити.

Василь: Я ся бою. Не хочу клѣщи.

Докторъ: Не треба его рвати, зубикъ можно хоронити, лемъ треба пломбировати.

Василь: Й ся бою.

Докторъ: Товаришу, не треба ся того бояти, ибо то не болить. Зубъ умертвыме и завтра его поправиме. *(Кладе въ зубъ мало ваты, котру намочитъ въ малой флашкѣ. Потомъ мыть руки.)* Но видишь, милый сыне, успокойся вже. Потомъ пойдѣ спати - добре? А завтра рано прійдешъ къ мнѣ безъ болю, крику и шуму и затчеме на зубочку дѣрочку. А теперъ подай мнѣ руку, милыя мой голубику. Вже спати треба. Добра ночь! И вы прощайте! *(Отходитъ).*

Василь: *(Изнимаетъ сорочку и беретъ другу).* Чтобы не замастилася извержу а возьму другу на ночь.

Мамка: Спи, душко моя, спи!

Бабка: Н й тебѣ снятся добріи сны. *(Мамка и Бабка отходятъ. Василь лягаетъ въ постель и скоро спитъ. Якъ заспитъ, сцена освѣтитъ на червено а входитъ Иванъ).*

4. ЯВЛЕНИЕ

Иванъ: Тихо, тихо - тихо лемъ изъ прекраснихъ синыхъ лѣсовъ приношу тебѣ интересный сонъ. Казочку о зубику. Спи, голубку, спи! *(Мотаетъ платьемъ надъ Вас. головою и скрывается за сцену. Чути зубканье зуба. Поиходитъ бѣлий человѣчокъ Зубикъ Дубикъ).*

5. ЯВЛЕНИЕ

Зубикъ: Васильку, я твой зубъ. Билъ я здоровый якъ дубъ, такій якбы изъ эмалю и вѣрно служилъ своему пану. Але зле ся о мнѣ старалъ, ножомъ мене часто стусалъ, мой гладкій поверхъ пошкрабалъ. Солодкій цукоръ часто жралъ. Орѣ мною разкусовалъ, не чистилъ мя, оставлялъ и такъ нищилъ мой животъ. Ахъ! Ой-йой! Уже туй сутъ!

6. ЯВЛЕНИЕ

(Входятъ два бактеріи съ пилникомъ и свердликомъ. Наганяются на Зубикъ).

Зубикъ: Ахъ, яй-йя! Кто мя скрываетъ? *(Утѣкаетъ передъ ними).*

Казизубъ: Ми есьме зубны бактеріи.

Вертизубъ: Вотъ туй есть зубикъ!

Казизубъ: Слава - слава!

Вертизубъ: Здается мнѣ постонаять.

Казизубъ: (*Облизаетъ зубикъ*). Солодкій тай не медь.

Вертизубъ: Вычистеный не есть а позерай! Ножомъ пошкрабанный.

Зубикъ: Яй-яй-яй, якіи плани мають.

Вертизубъ: Намъ плановъ не треба.

Казизубъ: Мы завлѣземе до тебе.

Вертизубъ: Не пробуйся противити!

Казизубъ: Укажи, гдѣ собѣ начати!

Вертизубъ: Укажи, милый сине, укажи, где есть дѣрочка.

Казизубъ: Туй есть ну.

Вертизубъ: Исправимъ сѣлу пещеру!

Казизубъ: Квартиру себѣ изготавиме, до ней ся всѣ заквартируеме.

Вертизубъ: И ты и я.

Казизубъ: И тотя наша фамилія. (*Идутъ на Зубика и начинаютъ вертѣть*).

Зубикъ: Помощь! Помощь Бѣда! Васильку, прочто ты мене залишалъ и Казизубамъ въ руки даль?

Вертизубъ: Верчу, верчу черну яму до бѣлого эмалю.

Казизубъ: Рѣжу, рѣжу въ зуба будетъ цѣла шкарлуба.

Зубикъ: Ой-йой! Помощь!

7. ЯВЛЕНІЕ

(*Вбѣгаетъ Иванко изъ великою щеткою і тягнетъ за собою насту*).

Ивань: Что то за крикъ?

Казизубъ: Бѣда, бѣда! Зле есть, зле.

Вертизубъ: И то дуже зле!

Казизубъ: То суть нашіи непріятели.

Вертизубъ: Где ся скроемъ?

Ивань: Поздно хлопе! (*женетъ ихъ изъ щеткою*) Вже теперъ настрашились? Я есмь туй, а мой зброй сейчасъ начнетъ изъ вами бой. Щетка то есть мой мечъ, а изъ канона зубна таста течетъ. Кто ся тымъ зброемъ оружитъ рано и по вечери, можетъ мати довѣріе, что пока лемъ живетъ, зубны бактеріи не выверчугъ его зубы. (*Бактеріи утекають, Ив. чиститъ зубъ*).

8. ЯВЛЕНІЕ

Зубикъ: Благодаримъ тебя золотое дитя.

Ивань: Завтра тебе доктор изпломбируетъ. (*Отходитъ*).

Зубикъ: Буду снова здоровъ якъ дубъ (*Иде за постель Василеву*).

9. ЯВЛЕНІЕ

(*Червеное свѣтло слабнетъ и засвѣтитъ солнце. Входитъ Мамка и Бабка*).

Василь: (*Избудитя*). Что то было?

Мамка: Ранное свѣтло избудило тебе, но не шкодитъ.

Василь: *(протираетъ очи)*. Прошу Васъ, мамо, дайте мнѣ стаканъ воды и щетку изъ зубною пастою.

(Даетъ воду и пасту а онъ чиститъ зубы).

Бабка: Прошла уже бользнь зубовъ? Туй маешь цукру.

Василь: Не хочу.

Мамка: Не хочешь?

Василь: Нѣтъ, мамо, не хочу, то не есть добре, ибо цукоръ дуже губить дѣтямъ молочные зубы. Казизубъ наразъ имится до нихъ и такъ нужно идти къ доктору, чтобы бѣдный мой зубъ снова былъ здоровый якъ дубъ.

ЗАНАВѢСЪ